

Lunds Universitet
Kandidat i idé- och lärdomshistoria
ILHK02
Handledare: Thomas Kaiserfeld
VT - 20

Värderingarna och vetenskapen

vetenskapsteoretiska föreställningar i svenska
vänsterakademiska tidskrifter 1967-1969

Samuel Lindelöf

Abstract

This thesis analyses theories of science expressed in Swedish publications grounded in leftist academia, and left-wing student circles, *Zenit* and *Häften för kritiska studier* [Notes on Critical Studies] during the years of 1967-1969. Based in constellation research constructed by philosopher Dieter Henrich, the essay reconstructs two separate constellations in leftist academia at the time: the Althusserian constellation respectively the revisionist constellation. The analysis shows that the two constellations mutually sprung out of the New Left which arose in the 1960s, and shared a critique of the positivistic theory of science dominating academia at the time. Impacted by the philosophy of Louis Althusser, the publication *Zenit* started emphasizing science as having a status of objectiveness, in contrast to the theory of science held by the revisionists. This prompted a second phase of debates for the two constellations, as theory of science was regarded by both constellations as being of not just scientific importance, but as well of great political bearing. The essay concludes that the critique against established academia was vital in challenging a fixed theoretical dogma regarding the view, and the practices, of science – but that the debate between the two constellations soon ended up in a frozen conflict with closed positions.

Nyckelord: Vetenskapsteori, Häften för kritiska studier, Zenit, Vänsterns idéhistoria, Althusser

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
1.1	Problemformulering och syfte.....	2
1.2	Tidigare forskning	3
1.3	Källmaterial & Litteratur.....	5
1.4	Disposition och avgränsningar	6
2	Teori och metod	8
2.1	Konstellationsforskning	8
2.2	Idéhistorisk användning: studiens tillvägagångssätt	12
3	Konstellationer och kunskapsteori	15
3.1	Bakgrund : Sunt förnuft i efterkrigstidens Sverige (1945-1960)	15
3.2	Förnuftskritik : Den revisionistiska konstellationens idéer och företrädare	18
3.3	Ett revolutionärt förnuft : Den althusserianska konstellationens idéer och företrädare	29
3.4	Sammanfattande analys.....	38
4	Vetenskapsdebatter	41
4.1	Förnuftsdebatter: kritik mot storsamhället i vänsterintellektuella tidskrifter.....	41
4.2	Rationalitet och revolution: polemik mellan revisionister och althusserianer	46
4.3	Sammanfattande analys.....	55
5	Diskussion	57
6	Referenser	61

1 Inledning

Den nya vänsterrörelse som på 60-talet växte fram, till stor del med sin bas bland universitetsstudenter, har blivit föremål för otaliga behandlingar, populärkulturella såväl som akademiska. Vissa av de då aktiva har bibehållit rörelsens värderingar och ideal. Andra har fjärrmat sig från dem, varav en del tagit kraftigt avstånd från dem utifrån nya borgerliga värderingar. Därmed har vitt skilda berättelser om rörelsen framställts: den kan presenteras som extrem och sekteristisk, eller i termer av en frigörelse som öppnade för nya perspektiv. Den generation som själv ”var med” har stått för en stor del av historieskrivningen, vilken därför, även i forskningssammanhang, fått en biografisk-historisk form. Dessa bidrag till historieskrivningen har ofta varit konstruktiva – samtidigt har den personliga kopplingen till materialet troligen medfört att vissa sammanhang och tolkningsmöjligheter skymts. I förlängningen har detta på sina håll lett till schematiska historieskrivningar, utifrån någon av de nu mer etablerade berättelserna om tidens vänster. En ”nyhistorisering” av 60-talet tycks på sina håll ske, vilken besitter möjligheten att öppna upp alternativa historiska sammanhang och tolkningar.¹

Gemensamt för de flesta tolkningar av tidens vänsterrörelser, positiva som negativa, är att de tillskrivs att ha utövat ett stort *inflytande* på samhällsutvecklingen, även efter att den, betraktad som en relativt avgränsad politisk rörelse verksam över delar av 60- och 70-talet, upphört. Särskilt vanlig är föreställningen att det här uppstod idéer som har fortsatt att påverka samhället, politiken och akademin – inte lika ofta utsätts dessa idéer för ingående undersökningar utifrån sina egna teoretiska sammanhang.

Bland vad som i uppsatsen kallas ”vänsterakademiker” – vilket åsyftar både studenter och delvis etablerade, yngre akademiker – upplevdes kunskaps- och vetenskapsteoretiska frågor vara av stor inte bara vetenskaplig, utan också politisk betydelse. Det framkommer att det under åren 1967-1969 skedde en intensiv vetenskapsteoretisk diskussion bland vänsterakademiker, vilken onekligen problematiserade den obekymrade inställning som tidigare funnits till dess frågeställningar. Det är svårt att inte tolka det som att ett underutvecklat teoretiskt område fick välbehövlig syretillförsel. Föreliggande uppsats syftar till att undersöka denna utveckling, liksom de konflikter som uppkom på området: dels mellan vänsterakademikerna och den etablerade akademin, men också konfliktlinjerna som drogs upp internt inom vänstern.

¹ För exempel på nyhistoriseringen, se litteraturen som används i uppsatsen (”1.3 Källmaterial och litteratur”).

1.1 Problemformulering och syfte

Uppsatsen syftar till att undersöka vetenskapsteoretiska och kunskapsteoretiska föreställningar och debatter i den svenska akademiska vänstern mellan åren 1967-1969. I inledningen angavs en övergripande beskrivning av varför ämnet är intressant att undersöka. Ämnet är vidare intressant att undersöka *idéhistoriskt* eftersom 1960-talets svenska humaniora och samhällsvetenskapen inledde en period av ökat intresse för teori, vilket medförde en omfattande teorireception av europeiska idéströmningar som tidigare inte fått stort utrymme i Sverige.² Sambandet mellan denna kraftigt expanderande ”idéimport” och motiven och kunskapsintressen som hos vänsterakademikerna fanns för denna är värd att utforska vidare, liksom att analysera idéinnehållet och dess eventuella omformning i mötet med en ny kontext. Det är också intressant att fråga *varför* just de kunskapsteoretiska frågorna – som ofta upplevs röra områden långt från ”politiken” – kunde komma att tilldelas en så central plats hos de, utifrån politiska värderingar formerade, vänsterakademiker. Vilka intellektuella och politiska motiv svarade de kunskapsteoretiska ställningstagandena mot?

I ett tidigt skede av undersökningen identifierades en konfliktlinje intern bland vänsterakademiker gällande uppfattningen av förhållandet mellan vetenskap och värderingar. Denna linje sammanföll med den mellan två samtida teoretiska läger inom vänstern. Det ena lägret – eller konstellationen – bestod av vänsterakademiker som under 60-talet lämnat *den nya vänsterns* position till förmån för en ortodox marxism, starkt influerade av Louis Althusser och skolbildningen kring honom. Denna benämns i uppsatsen som *den althusserianska konstellationen*. Den andra konstellationen var vänsterakademiker som bevarade mycket av innehållet i den nya vänsterns position, vilket bland annat kombinerades med intryck från den kritiska teorin i Frankfurtskolans efterföljd. Denna konstellationen benämns i uppsatsen som *den revisionistiska konstellationen* – ett namn som hänvisar till att man inte var lika tydligt kopplade till en särskild skolbildning, utan tog influenser från skilda håll, och dessutom hade idémässig pluralism som uttryckligt ideal. Den althusserianska konstellationen samlades kring tidskriften *Zenit*, där dess kunskapsteoretiska ställningstaganden kom till uttryck. Den revisionistiska konstellationen samlades kring tidskriften *Häftan för kritiska studier*, vilken genomgående lade ett stort fokus på kunskaps- och vetenskapsteori. Kortfattat kan här nämnas att centralt för den althusserianska konstellationens kunskapsteori var ståndpunkten att en vetenskapsteoretisk uppdelning mellan vetenskap och värderingar var både möjlig och önskvärd, medan revisionisterna menade att en sådan uppdelning var varken möjlig eller önskvärd. Som vi ska se var konstellationernas utformning och relation till varandra inte statisk – utan konstellationerna omformades och ompositionerade sig intellektuellt vid flera tillfällen. Konstellationerna definierades ursprungligen utifrån idémässig

² Anders Burman, Shamal Kaveh & Bosse Holmqvist, ”Inledning” i *Lychnos* (2008), s. 93

gemenskap, men med tanke på att de två tidskrifterna kom att ställas i fokus för respektive konstellation åsyftar de i någon mån *institutionaliserade* konstellationer i form av respektive tidskrift med tillhörande redaktion, lokaler, ekonomi etcetera. Av denna anledning behandlas tidskrifternas utveckling även före och efter att de ur idémässig synvinkel kan betraktas som ”althusserianska” respektive ”revisionistiska”. De föreställningar som beläggs inom dessa två konstellationer kan antas ha haft något sorts inflytande på ”vänsterakademiker i stort”, men omfattningen av detta inflytande har inte den här uppsatsen haft utrymme att utforska. Således koncentrerar sig problemformuleringen på positionerna intagna specifikt i de två tidskrifterna, och det är detta uppsatsen ger svar på, snarare än på de kunskapsteoretiska positionerna intagna av vänsterakademiker överlag. Något som dock talar för att diskussionerna i de två tidskrifterna hade inflytande på vänsterakademiker överlag i sin samtid är att skribenterna höll på att etablera sig som vetenskapliga auktoriteter, och senare skulle många göra framgångsrika akademiska karriärer (se vidare diskussion om detta i ”1.3 Källmaterial och litteratur”)

Uppsatsens frågeställning innehåller begrepp som förklaras mer ingående i teoriavsnittet (kapitel 2). Den övergripande frågeställningen kan sammanfattas som:

Vilka vetenskapsteoretiska positioner intogs av vänsterakademiker i tidskrifterna Zenit och Häften för kritiska studier mellan 1967-1969, vilka intellektuella och politiska motiv fanns för ställningstagandena och vilka strukturella möjligheter rymde det tankorum som debatterna utspelade sig i?

1.2 Tidigare forskning

Kring det sena 60-talets studentrörelser och vänsterakademiker, liksom tidens vänster överlag, finns en omfattande litteratur. I förhållande till detta övergripande forskningsområde definieras det ”delområde” som föreliggande uppsats bidrar till genom ett antal avgränsningskriterier: 1) forskning som fokuserar på den ”händelsehistoriska” utveckling, till exempel sådan forskning som fokuserar på kårhusockupationerna och de partipolitiska vänsterorganisationerna. Ett exempel på sådan forskning är Sven-Olof Josefssons *Året var 1968 : Universitetskris och studentrevolt i Stockholm och Lund*.³ 2) Forskning som snarare än teoribildning fokuserar på ”konkreta” politiska föreställningar som tog sig uttryck i utrikespolitiska ställningstaganden eller analyser av den samtida, inhemska politiska situationen. Exempel på sådan forskning är Ingrid Wällgrens *Mao i Sverige : Den svenska maoismen 1963-1986*.⁴ 3) forskning om hur vänsteridéer

³ Sven-Olof Josefsson, *Året var 1968 : Universitetskris och studentrevolt i Stockholm och Lund* (Göteborg 1996)

⁴ Ingrid Wällgren, *Mao i Sverige : Den svenska maoismen 1963-1986* (Stockholm 2017)

uttrycktes i konst och litteratur, till exempel Håkan Thörns *1968 : revolutionens rytmer : en berättelse om hur musik och uppror skakade världsordningen*.⁵ 4) forskning som fokuserar på tidens vänsterakademiker och studentrörelser ur ett historiebruksperspektiv, som Martin Wiklunds *Historia som domstol : historisk värdering och retorisk argumentation kring "68"*.⁶ 5) Forskning som undersöker tidens vänsterrörelser och dess idéer ur ett utvecklingsperspektiv, och syftar till att spåra idéernas inverkan på samhällets fortsatta utveckling och samtida situation. Exempel på sådan forskning är Lennart Berntsons och Svante Nordins *Arvet efter 1968 : studier kring ett problemområde*⁷ liksom Ulf Bjerelds och Maria Demkers *1968 : när allt började*.⁸

Uppsatsens delområde utgörs i kontrast till ansatserna ovan av sådan forskning som undersöker teoribildning och teorireception inom studentvänstern och bland vänsterakademiker kring år 1970. Forskning med utgångspunkten i den sortens idéhistoriskt intresse är, kanske förvånande, inte lika omfattande. Inom den idéhistoriska disciplinen finns en tradition av studier över teorireception av enskilda tänkare: kring tänkare som har anknytning till den här studiens material finns Sten Dahlstens artikel *Kulturell kritik och komplexitet : Adornoreceptionen i Sverige* som visar hur den althusserianska akademiska diskursen polariserade Frankfurtskolan, och därmed delvis Adorno, mot sin egen position.⁹ Mer central referenspunkt som framträdande representant för Frankfurtskolan i de vänsterakademiska debatterna vid tidpunkten var Jürgen Habermas. En sammanfattning av den svenska receptionen finns i sociologerna Mikael Carlehedens och Carl-Göran Heidegrens artikel *Habermas in Schweden: Eine Rezeption mit Hindernissen* som bland annat påpekar hur Habermasreceptionen inleddes med Gerard Radnitzkys doktorsavhandling i vetenskapsteori och efterföljande debattinlägg i *Häftan för kritiska studier*.¹⁰ Den enda forskning som direkt behandlar idéutvecklingen i tidskrifterna *Häftan för kritiska studier* och *Zenit* är Alexander Ekelunds *Kampen om vetenskapen : politisk och vetenskaplig formering under den svenska vänsterradikaliseringens era*, en utbildningssociologisk avhandling som undersöker studentvänsterns och vänsterakademikernas politiska engagemang och dess förhållande till alternativa studie- och forskningspraktiker. De två tidskriftsprojekten hör till några av fenomenen som undersöks, och i sammanhanget undersöks också delar av det teoretiska innehållet i tidskrifterna.¹¹ Ekelunds behandlingen av idéinnehållet syftar ytterst till en sociologisk förståelse av rörelsernas organisering och

⁵ Håkan Thörn, *1968 : revolutionens rytmer : en berättelse om hur musik och uppror skakade världsordningen* (Göteborg 2018)

⁶ Martin Wiklund, *Historia som domstol : historisk värdering och retorisk argumentation kring "68"* (Nora 2012)

⁷ Lennart Berntson & Svante Nordin, *Arvet efter 1968 : studier kring ett problemområde* (Stockholm 2013)

⁸ Ulf Bjereld & Maria Demker, *1968 : när allt började* (Stockholm 2018)

⁹ Sten Dahlstedt, "Kulturell kritik och komplexitet : Adornoreceptionen i Sverige" i *Lychnos* (2008)

¹⁰ Mikael Carleheden & Carl-Göran Heidegren, "Habermas in Schweden: Eine Rezeption mit Hindernissen" i Luca Corchia, Stefan Müller-Doohm & William Outhwaite (red.), *Habermas global: Wirkungsgeschichte eines Werks* (Berlin 2019)

¹¹ Alexander Ekelund, *Kampen om vetenskapen : politisk och vetenskaplig formering under den svenska vänsterradikaliseringens era* (Göteborg 2017)

författarnas ”mobilisering av akademiskt kapital”. Detta innebär att förklaringarna av tidskrifternas idémässiga innehållets syftar till att bygga upp den övergripande sociologiska förståelsen av fenomenet. I kontrast till detta rör sig föreliggande uppsats i motsatt riktning: från sociologisk kontext, vilken till stor del hämtas från Ekelunds avhandling, till en förståelse för den idémässiga nivån. Detta innebär att texternas behandlas som idéhistoriskt material, och dess idémässiga innehåll sätts i fokus och granskas på ett sätt som inte gjorts i tidigare forskning.

1.3 Källmaterial & Litteratur

Huvudsakligt källmaterial för studien är tidskrifterna *Häftet för kritiska studier* (*Häftet*) och *Zenit*. I *Zenit* har samtliga nummer från 1967-1969 undersökts systematiskt. I *Häftet* har alla nummer i 1968-1969 års utgåvor systematiskt undersökts (tidskriften grundades 1968). Från *Zenit* används också material från 1963 och framåt för att ge bakgrund och kontext, med särskilda nedslag i nummer från 1965 och 1967.

De debatter som utspelade sig i tidskriftsmaterialet från 1967-1969 löpte vidare i *Häftet* flera år framåt. För att följa denna debatt används även material från tidskriftens årgångar 1970-1974. Till skillnad från nummer från 67-69 har inte alla inlägg med kunskapsteoretiskt fokus i dessa årgångar undersökts, utan endast de som direkt relaterar till debatterna 67-69, varför det är dessa senare årtal som definierar uppsatsens historiska omfång.

Under den undersökta perioden utkom ett stort antal andra vänstertidskrifter. Valet av *Häftet* och *Zenit* grundas i att dessa utifrån uppsatsens vetenskapsteoretiska fokus innehöll mest relevant material. De vetenskapsteoretiska konfliktlinjer som uppkom under perioden drogs till stor del upp inom tidskrifternas pärmar, och här utspelades också tidens vetenskapsteoretiska debatterna huvudsakligen. Några tidskrifter som hade beröringspunkter med uppsatsens konstellationer kan nämnas, liksom anledningen till att dessa inte föreföll lika relevanta att undersöka: i *Tidsignal* återkom en del av de skribenter som var verksamma i *Häftet* och *Zenit*, men denna hade formen av en nyhetskommenterande veckotidskrift, med begränsat utrymme tillägnat längre, teoretiska artiklar. Även i *Ord&Bild* och tidskriften *Komma* återkom vissa skribenter, men dessa tidskrifter riktade sig framför allt mot de kulturella fälten, och rymde inte särskilt mycket kunskaps- eller vetenskapsteori. Detta gjorde inte heller tidskriften *Clarté* som företrädde en ortodox marxistisk linje, vilken däremot under delar av 60-talet gick i polemik mot *Zenit*-kretsens ståndpunkter. Denna polemik handlade dock inte om vetenskapsteori utan politisk teori och organisering, och den utspelade sig innan *Zenit* fick den althusserianska inriktning som banade vägen för kretsens ökade kunskapsteoretiska intresse. När det gäller *Häftet* och *Zenit* tycks de inte ha utkommit i lika stora upplagor som exempelvis *Ord&Bild*, men deras akademiska betydelse har varit större: tidskrifterna gav intellektuella plattformar åt

personer som senare skulle göra framgångsrika akademiska karriärer, något som gäller för flera av de centrala namnen i respektive tidskrift.¹²

Den viktigaste litteraturen har varit Alexander Ekelunds *Kampen om vetenskapen*, vilken, som i avsnittet om tidigare forskning nämnts, är ensam om att ingående behandla både *Zenit* och *Häftan för kritiska studier*. Studiens kunskapssociologiska fokus ger värdefull kontext till tidskrifternas uppkomst och verksamhet. Den används också som huvudsaklig källa för att beskriva den intellektuella bakgrunden som tidens vänsterakademiker opponerade sig mot. Värdefull bakgrundsinformation ges också av Carl-Göran Heidegrens *Positivismstrider*, liksom *Sverige och filosoferna : svensk 1900-talsfilosofi i sociologisk belysning* av Heidegren m.fl.¹³ Dessa behandlar inte vänsterakademikerna direkt, men ger värdefull bakgrund till den intellektuella-teoretiska situationen, liksom en behandling av debatten kring Gerard Radnitzkys vetenskapsteoretiska avhandling 1968 och kontroverserna kring denna. Radnitzky var förvisso inte någon vänsterakademiker, men avhandlingen skulle bli en viktig inspirationskälla för diskussionerna i *Häftan*.

1.4 Disposition och avgränsningar

Kapitel 2 beskriver det teoretiska ramverk som uppsatsen utgår från, vilken också påverkat uppsatsens begreppsapparat. Därpå följer uppsatsens två huvudsakliga kapitel, i vilka den historiska återgivningen och analysen av materialet är tätt sammanfogat. Kapitel 3 undersöker de teoretiskt inriktade kunskaps- och vetenskapsteoretiska inläggen för att kartlägga constellationernas sammansättningar, liksom de intellektuella traditioner som påverkat dem. I detta kapitel återges inlägg som syftar till teoriframställning och teoriutveckling. Kapitel 4 behandlar de debatter som uppstod mellan constellationerna och den etablerade akademien, samt inbördes mellan constellationerna. Vissa tidskriftsartiklar skulle vara möjliga att återge både i kapitel 3 & kapitel 4, men överlag har de artiklar som polemiserar mot en särskild tänkare eller debattör återgivits i kapitel 4. Vissa undantag från detta har gjorts, till exempel har ”polemiserande” artiklar återgetts i kapitel 3 när dessa också effektivt framställer constellationens generella kunskapsteoretiska föreställningar. I kapitel 5 sammanfattas centrala aspekter av uppsatsen analys.

I uppsatsen används vetenskaps- och kunskapsteori i stort sett synonymt. I materialet är frågorna oftast inte åtskilda – och det begrepp som utifrån kontexten lämpar sig bäst används. Värt att notera är att forskningspolitiska aspekter, kring vilka det också fanns en omfattande diskussion, inte stått i fokus, bortsett från fall

¹² Bland annat blev Göran Therborn, Gunnar Olofsson, Torbjörn Tännsjö, Jan Otto Andersson och Anders Löfqvist senare professorer i sina respektive discipliner.

¹³ Carl-Göran Heidegren, *Positivismstrider* (Göteborg 2016) ; Carl-Göran Heidegren, Henrik Lundberg & Klas Gustavsson, *Sverige och filosoferna : svensk 1900-talsfilosofi i sociologisk belysning* (Lund 2018)

där dessa frågor är tätt sammankopplade med de vetenskapsteoretiska föreställningarna. På liknande sätt används material som fokuserar på situationen i en specifik vetenskaplig disciplin endast när dessa är nödvändiga för att ge en bild av de generella vetenskapsteoretiska föreställningarna.

2 Teori och metod

Uppsatsens teoretiska ramverk utgår från *konstellationsforskningen*, vilken också vägleder de metodmässiga valen. Denna ansats har använts med två huvudsakliga mål i åtanke: för det första att få ett teoretiskt ramverk och en begreppsapparat som möjliggör att förklara idékonflikter mellan två ”läger”, som varken förnekar konfliktens intellektuella eller sociala dimension. Att erkänna den intellektuella dimensionen betyder att oenigheten på det idémässiga och värderingsmässiga planet inte betraktas som reducerbara till exempelvis ”strategiska talakter” eller målsättningar som hänför till utom-intellektuella samhällsfärer. Att erkänna den sociala dimensionen innebär att konflikten inte heller betraktas som en ren ”kamp mellan idéer”, utan som förankrad i sociala och politiska skeenden. Detta är faktorer som *också* påverkar både debattörernas föreställningar och idéer, liksom deras retoriska framställning med val av debattstrategier.

För det andra kan konstellationsforskningen användas för att ge en trovärdig teoretisk grund för en *idéhistoriskt förankrad idékritik*. Spänningsförhållandet mellan idéhistoria och idékritik har belyst vid flera tillfällen – både inom och utanför den idéhistoriska disciplinen.¹⁴ Från idéhistoriskt håll handlar den om en skepsis inför en ahistorisk typ av idékritik. Ibland medför denna skepsis att en dikotomi mellan idéhistoria och idékritik målas upp, där idéhistoria syftar till en förståelse av aktörerna utifrån den historiska situationen å ena sidan, medan idékritik å andra sidan använder idéerna lösryckta från sitt historiska sammanhang och ger dem en anakronistisk behandling inom ramen för sitt eget ”moderna” värderingssystem. Konstellationsforskningen försöker skapa utrymme för en idékritik som verkar på den historiska situationens egna villkor och därmed undviker att bli ahistorisk. Denna uppsats syftar främst till en typisk idéhistorisk framställning, snarare än idékritik (en kortare sådan diskussion genomförs i kapitel 5), men materialet passar för en sådan behandling varför det skulle kunna vara ämne för vidare forskning.

2.1 Konstellationsforskning

¹⁴ För ett idéhistoriskt exempel, se: Bernt Skovdahl, ”Idéhistoria och källkritik” i Nils Andersson & Henrik Björck (red.), *Vad är idéhistoria? : perspektiv på ämnets identitet under sextio år* (Stockholm 1994), s. 43ff ; För ett exempel från den fackfilosofiska disciplinen, se: Staffan Carlshamre, *Sant eller intressant?: filosofi och idéhistoria* (1994)

Konstellationsforskningen har framför allt utvecklats runt den tyske filosofen Dieter Henrich – som omsatte ansatsen på sin forskning om den efterkantianska filosofins utveckling.¹⁵ I Sverige har konstellationsforskningen inte fått särskilt stort genomslag – framför allt har den omnämnts i samband med den ”filosofisociologi” som Carl-Göran Heidegren och Henrik Lundberg på senare år har utvecklat. Denna filosofisociologi har sitt inomdisciplinära ursprung i Pierre Bourdieus filosofisociologi, och har detta forskningsprogram som sin utgångspunkt.¹⁶ Henrichs konstellationsforskning har dock fungerat som bakgrund och inspiration,¹⁷ och för att kontrastera det sociologiska projektet mot en filosofisk motsvarighet.¹⁸ Filosofisociologin har fackfilosofin som sitt undersökningsobjekt,¹⁹ och har bland annat intresserat sig för uppkomsten av en dikotomi mellan analytisk och kontinental filosofi i Sverige.²⁰

Eftersom konstellationsforskningen i Sverige framför allt har utarbetats inom ramen för detta filosofisociologiska projekt (Heidegren har också doktorerat i idéhistoria) kommer jag börja med en översikt av det sociologiska programmet i relation till Henrichs filosofiska program. Därefter framlägger jag min uppfattning om hur en metod för den här idéhistoriska studien med avstamp i konstellationsforskningen ser ut, och hur den förhåller sig till filosofisociologin respektive konstellationsforskningen.

Det filosofisociologiska programmet kan beskrivas som en ”sociologisk variant av konstellationsforskning”²¹, men för tydlighetens skull kommer jag i det följande när jag använder termen ”konstellationsforskning” enbart åsyfta Henrichs filosofiska program. Det sociologiska programmet benämns som ”filosofisociologi”.

Gemensamt mål för konstellationsforskningen och filosofisociologin är att ge en förklaringsmodell för framväxten av filosofiska ståndpunkter och orsaker till en given idéutveckling. Konstellationsforskningen gör detta genom att undersöka *konstellationer* av texter, personer, problem, institutioner och dokument – snarare än att anlägga ett snävt fokus på en enskild filosof eller en särskild text.²² Idealt vill konstellationsforskaren ha ”ett relativt tätt sammanhang av personer, teorier, frågeställningar, publicerade och opublicerade texter, manifest, brevväxlingar och andra dokument”²³, vilket innebär att metoden lämpar sig bättre på forskning om senare epoker, där källäget är mer gynnsamt.

¹⁵ Dieter Henrich, *Konstellationen: Probleme und Debatten am Ursprung der idealistischen Philosophie (1789-1795)* (Stuttgart 1991), s. 9.-10

¹⁶ Henrik Lundberg, *Filosofisociologi – ett sociologiskt perspektiv på filosofiskt tänkande* (Lund 2016), s. 209

¹⁷ Carl-Göran Heidegren & Henrik Lundberg, ”Vad är filosofisociologi?” i Heidegren mfl, *Sverige och filosoferna – Svensk 1900-talsfilosofi i sociologisk belysning* (Lund 2018), s. 42f

¹⁸ Carl-Göran Heidegren, ”Prospects of the Sociology of Philosophy” i *Analyse & Kritik* 2019, 41:1, s. 119f

¹⁹ *ibid.*, s. 117

²⁰ Carl-Göran Heidegren, ”De två filosofierna” i *Sverige och filosoferna – Svensk 1900-talsfilosofi i sociologisk belysning* (Lund 2018), s. 61ff ; se även Heidegren 2016

²¹ Heidegren 2019, s. 120

²² *ibid.*, s. 119

²³ Heidegren 2018, s. 42

En konstellation förstås som konstituerad av beståndsdelar som i sina relationer med varandra är med och skapar ett gemensamt ”tankerum” (*Denkraum*) för aktörerna som är verksamma inom det givna undersökningssammanhanget. Tankerummet kan förstås som den väv av frågeställningar, problem och fakta som bestämmer utgångspunkterna för den teoretiska verksamheten för alla som befinner sig i rummet – därmed betonas att allt tänkande är historiskt situerat och att filosofiska svar ges på specifika problem, snarare än framlägger ”evigt giltiga” sanningar.²⁴ I linje med detta kommer filosofisociologins historiska föregångaren Karl Mannheim fram till att ”vissa tankar är åtkomliga bara för ett medvetande som redan är format av särskilda historiska och sociala omständigheter” och hos honom blir sanningskriteriet att en ”filosofisk teori är giltig om den är adekvat för sin tid”.²⁵

En konstellation ”uppvisar en intern struktur och har en egen utvecklingsdynamik”²⁶, därmed blir det en kategorinivå med analytiskt förklaringsvärde som inte går att reducera till sina beståndsdelar (mikronivån) eller förklara enbart med hänvisning till sociala eller ekonomiska strukturer (makronivån); förstår man konstellationens struktur kan man i någon mån förklara idéutvecklingen som där äger rum. En konstellation formar ett för aktörerna i konstellationen gemensamt tankerum som ”sätter gränserna” och bestämmer inriktningen på det som tänks. Tankerummen är inte statiska eller universella, utan kan söndras i mindre grupperingar, vilket skapar en ”analytisk konstellation”, och utvidgas till en ”syntetisk konstellation”.²⁷ Att konstellationer ges ett förklaringsvärde som egen analytisk kategori innebär att man anser både mikro- och makroförklaringar vara otillräckliga för att förstå idéutveckling: Henrich riktar framför allt udden mot individfokuserade ”monografiska” perspektiv, i vilka idéutvecklingen förstås främst utifrån en filosofis bio- och bibliografi. Mot detta framhåller Henrich att man *först* måste förstå det intellektuella sammanhang eller kraftfält (*Kraftfeld*) som omgärdade filosofens verksamhet.²⁸ Henrich positionerar sig alltså mot ett individcentrerat perspektiv. Inom filosofisociologin å andra sidan har man vänt sig mot förklaring där idéutveckling förstås som en enkel funktion av makrosociologiska variabler som klassposition,²⁹ en typ av förklaring som Bourdieu menar begår ”kortslutningsmistaget”, det vill säga ”att utan förmedlande led sammanbinda termer, t ex filosofiskt tänkande och klasstillhörighet, som befinner sig långt ifrån varandra.”³⁰ Gemensamt för filosofisociologin och konstellationsforskningen är ståndpunkten att den analytiska blicken bör riktas mot någon sorts nivå mellan dessa makro- eller mikronivåer, helt enkelt den nivå där konstellationerna är verksamma. Denna nivå fungerar som ”ett förmedlande led mellan makrosociologiska variabler och tänkande” och kallas av Bourdieu (eftersom det är fackfilosofin som här är under luppen) för ”det filosofiska fältet”.³¹

²⁴ Henrich 1991, s. 17

²⁵ Lundberg 2016, s. 73

²⁶ Heidegren 2018, s. 42

²⁷ *ibid*, 42

²⁸ Henrich 1991, s. 11

²⁹ Heidegren 2018, s. 122

³⁰ Lundberg 2016, s. 110

³¹ *ibid*, s. 111

Konstellationsforskarens upphovsman Dieter Henrich använder som vi sett begreppet ”kraftfält”, men även hos honom förekommer begreppet ”fältet” (*Felden*).³² Medan Bourdieus fältbegrepp framför allt tycks bestå av aktörer som formar relativt konkreta sociala konstellationer så rymmer Heinrichs fält mer abstrakta egenskaper: det är ett komplext kraftfält av motiv och teoretiska uppgifter (teoretiska problem som ansågs angelägna att lösa) vilka föregår den enskilda filosofens filosoferande.³³ Hos Bourdieu består fältet av ”konstellationer av aktörer som intar rivaliserande ståndpunkter”³⁴ och de intellektuella ses där ”som egenintresserade aktörer som, medvetet eller omedvetet, söker efter idéer som främjar deras karriärer och ökar deras inflytande.”³⁵

I betoningen av kommunikationen, nätverken och konkurrensens roll ser Heidegren och Lundberg ett släktskap mellan filosofisociologin och konstellationsforskning.^{36 37} Särskilt konkurrensaspekten är central, främst inom filosofisociologin men även inom konstellationsforskningen: man intresserar sig för *antagonistiska konstellationer*³⁸ och anser att den typen av konstellationer har ”en särskild dynamisk potential”.³⁹ Således har Henrich ansett att det som gjorde att den tyska filosofin efter Kant utvecklades så snabbt och dynamiskt var att den hade fått impulser ”från Kants frihetsfilosofi å ena sidan och likaså starka impulser från en monistisk filosofi av Spinozas typ”.⁴⁰

Vad som däremot skiljer den filosofisociologiska utgångspunkten från den filosofiska konstellationsforskningen är den senares målsättning att undersökningar de ”strukturella möjligheter” som finns inom ett bestämt tankerum,⁴¹ och genom detta ”rekonstruera både filosofiska positioner som faktiskt intagits och sådana som hade varit möjliga att inta”⁴². Detta innebär att den filosofiska konstellationsforskningen blir en del av det produktiva, filosofiska arbetet och i förlängningen kan bidra till att skapa ny *filosofisk* kunskap. Filosofisociologin fokuserar å andra sidan på de faktiska positioner som intogs och de faktiska debatter som utspelade sig i det givna tankerummet.⁴³

Sammanfattningsvis har vi alltså sett att filosofisociologin och konstellationsforskningen har gemensamt att de vill undersöka de *konstellationer* inom vilka idéutveckling äger rum. Dessa konstellationer konstitueras hos filosofisociologin av *personer* eller *filosofer*. Inom konstellationsforskningen förstår man det som att också problem, institutioner och idéer uppträder i konstellationer. Konstellationerna kan splittras i ”analytiska konstellationer”, liksom de kan utvidgas i ”syntetiska konstellationer”. Med hjälp av forskningens

³² Se ex. Henrich 1991, s. 11

³³ *ibid*

³⁴ Lundberg 2016, s. 111

³⁵ *ibid*

³⁶ Heidegren 2018, s. 43

³⁷ Heidegren 2019, s. 119

³⁸ Heidegren 2018, s. 120

³⁹ *ibid*, s. 42

⁴⁰ *ibid*, s. 43

⁴¹ *ibid*

⁴² *ibid*, s. 42

⁴³ Heidegren 2019, s. 120

källmaterial (som idealt inte utgörs enbart av enstaka ”färdiga” verk utan även olika typer av diskussioner och utkast) rekonstruerar man konstellationernas *tankerum*. Tankerummet bestämmer konstellationsaktörernas *strukturella möjligheter*, vilka tankar som var möjliga att tänkas och vilka idéer som var möjliga att framlägga i den historiska situationen som undersöks. Medan filosofisociologin framför allt intresserar sig för faktiskt intagna filosofiska positioner, så vill konstellationsforskningen även utforska det *möjligt men inte faktiskt tänkta* (eller det historiskt möjliga tänkande som åtminstone inte återfinns *explicit* i materialet). Konstellationerna uppträder på ett *fält*. Fältet förstås inom filosofisociologin som ett relativt konkret sammanhang av personer, institutioner och, inte minst, befattningar⁴⁴. Inom konstellationsforskningens förståelse av fältbegreppet ryms utöver det ovan nämnda också aktörernas motiv och ”teoretiska uppgifter”.

2.2 Idéhistorisk användning: studiens tillvägagångssätt

I det följande kommer jag redogöra för fördelarna som en utgångspunkt i konstellationsforskning har för den här uppsatsens syfte. Därefter kommer jag ta upp vilka modifieringar av filosofisociologins och konstellationsforskningens program som jag genomför, för att på så sätt framlägga den här uppsatsens tillvägagångssätt så konkret som möjligt.

Centralt för mitt syfte är att undersöka uppkomsten av konfliktlinjer, hur och varför dessa uppstod och hur debatterna utspelade sig. Därmed passar båda programmets betoning av kommunikation och konflikt väl med mitt material. Därtill återfinns i materialet många aktörer, och delar av materialet har formen av kortare och längre debattinlägg och artiklar. Därför passar ingångsvärdet att inte fokusera på en enskild aktör eller särskild text, utan försöka ha ett brett, diversifierat källmaterial. Ett eventuellt problem i sammanhanget är att den althusserianska konstellationens kunskapsteoretiska hållning i hög utsträckning definieras utifrån en enda persons texter, Göran Therborn. Detta beror på att han var den i *Zenit*-kretsen som hade störst kunskapsteoretiskt intresse. Mycket av det som skrev av andra författare i *Zenit* utgick förvisso från det althusserianska ramverket, men hade inte kunskapsteori i fokus. *Häften för kritiska studier* var å andra sidan en tidskrift med kunskapsteori som ett huvudsakligt tema, varför det här också finns ett större antal författare som explicit diskuterar kunskapsteori. Värt att notera är att Therborns texter upplevts representera den bredare, politiskt sammansvetsade althusserianska konstellationen även i tidigare forskning. Det var också *Zenit*-gruppen i sin helhet som drev på utgivningen av Althusser-översättningar och

⁴⁴ Vilket visar just den sociologiska ingången: befattningarna är ett begränsat antal positioner med tillgång till makt och försörjning – vilket innebär att idéutvecklingens konkreta konkurrensdimension lyfts fram i förgrunden.

anordnade en föreläsningsturné i Sverige av Althussers närmsta medarbetare, Nico Poulantzas.⁴⁵

Konstellationsforskningens undersökning av tankerummets strukturella möjligheter menar jag löser det angelägna problemet med att överbrygga dikotomin mellan idéhistoria och idékritik, till förmån för en *historiskt grundad idékritik*. Det ska dock noteras att huvudsaklig vikt här läggs på en konstellationsforskning som undersöker faktiskt intagna positioner i rummet. Undersökningar av de faktiska rummets positioner *föregår* en undersökning av de strukturella möjligheter: Den här uppsatsen utrymme och omfång innebar att undersökningen av faktiska positioner är dess centrala bidrag, och undersökningen av strukturella möjligheter i det avslutande kapitlet är preliminär och skissartad. Däremot lägger uppsatsen grunden för att en mer omfattande sådan undersökning kan göras längre fram. Nedan listar jag ett par punkter där min studie skiljer sig från konstellationsforskningen i Henrichs variant, och filosofisociologin i Bourdieus efterföljd, representerat av Heidegren och Lundberg:

- 1) Både filosofisociologin och konstellationsforskningen har avgränsat sitt fält utifrån den *fackfilosofiska* verksamheten (eller, i Henrichs fall, utifrån aktörer i den etablerade *filosofiska* traditionen). Mitt fält skiljer sig från detta genom att konstellationerna definieras utifrån politisk gemenskap, men befinner sig i ett särskilt *teoretisk-politiskt fält* som angränsar å ena sidan till den etablerade akademien, och å andra sidan till den politiska aktivismen. Från akademien kommer skribenterna inte heller enbart från fackfilosofin, utan representerar flera olika discipliner.
- 2) Jag delar konstellationsforskningens mål att kartlägga aktörernas *motiv*, men mitt huvudfokus är i första hand ”intellektuella” sådana och i andra hand ”politiska”, snarare än filosofisociologins fokus på ”strategiska handlingar” och konkurrens i termer av åtkomsten till maktpositioner. I grunden handlar det om skillnaden på en utgångspunkt i idéhistoria eller sociologi – däremot går perspektiven inte att renodla åt något håll. I vissa fall måste uttalanden förstås utifrån deras tydliga strategiska funktion, i sådana fall är detta något jag lyfter fram (liksom sociologin inte reducerar alla intellektuella eller politiska motiv till ”strategi”).
- 3) Om man ser till Henrichs konstellationsforskning har den krav på en källmängd och källkännedom som jag inom ramen för den här studien inte varit i närheten av att kunna uppfylla. Hos Henrich blir kraven stundom snudd på ouppnåeliga: i fallet med den efterkantianska filosofiska utvecklingen framhåller Henrich att det krävs ”i princip en individuell forskares hela livsverk för att få kunskap om alla viktiga verk, vilket i sin tur bara är grunden för själva forskningsarbetet”.⁴⁶ Henrich betonar därför – inspirerat av ”hårda” vetenskaper – att en rörelse mot forskning i större grupper är önskvärt för konstellationsforskningen.⁴⁷ Uppenbarligen är det krav som denna uppsats inte uppfyller – men jag menar att dessa krav bör tolkas i termer av *gradskillnad* i slutsatsernas status:

⁴⁵ Se: Ekelund 2017, s. 396, 398 & 400

⁴⁶ Henrich 1991, s. 14 [egen översättning]

⁴⁷ *ibid*

slutsatserna får karaktären att uppfyllt olika grad av "rimlighet". I fallet med den här studien rör det sig till stor del om *preliminära* slutsatser att ha som utgångspunkt för vidare forskning. Som alltid är slutsatserna naturligtvis öppna för revision, omprövning och fördjupning. Det kan tilläggas att det finns delar av materialet som är värda en fördjupning – till exempel är de fotnoter och referenser som används ofta centrala komponenter för att rekonstruera ett tankorum. Dessa har dock inte kunnat undersökas systematiskt till den grad som hade varit önskvärt. Detta innebär att även själva rekonstruktionen av tankorummet i någon mån har status som en preliminär beskrivning.

Avslutningsvis kan jag nämna några faktorer som märkts under studiens gång med implikationer för studiens metodologiska uppbygglighet och tillvägagångssätt: en stor del av materialet har bestått av abstrakta texter med subtila argument som krävt en tålmodig läsning för att tillskansa sig innehållet. Jag har på detta sätt försökt göra alla texter rättvisa, däremot har inte alla texter kunnat få en lika ingående behandling. Urvalet av texter som ägnats extra tid har fått göras utifrån hur centrala jag upplevt texterna vara utifrån uppsatsens syfte, men risken finns att vissa texter hade förtjänat en mer ingående behandling. Att återbesöka vissa av dessa texter hade varit en prioritet om en senare studie som följer den här uppsatsens linjer utförs.

Det kan också vara värt att nämna att jag när jag inledde arbetet inte fullt ut hade greppat hur central Louis Althusserns filosofi skulle komma att bli som utgångspunkt för de kunskapsteoretiska diskussionerna. Uppsatsen har inte haft utrymme för en ingående behandling av de tänkare som det skedde en reception av i det undersökta tankorummet. Min kännedom kring Althusserns filosofi var på förhand inte lika ingående som den om andra referenspunkter i tankorummet, som exempelvis den kritiska teorins tänkare, eller sådana teoretiker som Gramsci och Lukács. I värsta fall får de althusserianska tankarna en sämre representation än till exempel de som stödjer sig på kritisk teori. Det bör dock betonas att studien syftar till att undersöka de svenska vetenskapsteoretiska diskussionerna i det definierade tankorummet som ett relativt självständigt fenomen – därför har inte fokus lagts på vilken rättvisa tankarna ger sin ursprungliga inspirationskälla i form av Althusser, eller för den delen Marx. En mer omfattande studie hade kompletterats med en systematisk genomgång även av de teoretiska inspirationskällorna – i den här uppsatsen får de istället presenteras genom de återgivningar och tolkningar som finns i materialet.

3 Konstellationer och kunskapsteori

Kapitlet syftar till att kartlägga de konstellationer som uppträdde i det vänsterakademiska rummet 1967-1969, mellan vilka de kunskapsteoretiska debatterna skulle komma att utspela sig. Som vi ska se rymmer det tankerum inom vilka konstellationerna uppstod relativt snabba förändring, i termer av centrala intellektuella referenspunkter och positioneringar. Det som skulle komma att bli två konstellationer i polemik med varandra var från början inte skarpt åtskilda, utan var förenade i den *Nya vänstern* som växte fram i västvärlden under 60-talet, till stor del med basen bland studenter och unga akademiker. Här formulerades en gemensam kritik mot "storsamhällets" och den etablerade akademins kunskapsteori. Avsnittet inleds med en skiss över denna etablerade kunskapsteori, som bygger på tidigare forskningsframställningar. Denna skiss fokuserar på de aspekter som skulle lyftas fram och kritiseras av vänsterakademikerna, och syftar inte till att vara heltäckande för periodens kunskaps- och vetenskapsteori.

3.1 Bakgrund : Sunt förnuft i efterkrigstidens Sverige (1945-1960)

"[En] plats i den tingstenska värdegemenskapen blev successivt allt mindre lockande."⁴⁸

Den övergripande bakgrundsbeskrivningen av det storsamhälle som vänsterakademikerna opponerade sig mot är av ett slag som många gånger framställts: efterkrigstidens Sverige förstås här som ett land som politiskt präglas av en socialdemokratisk och socialliberal konsensus i en bred politisk mitten, den ekonomiska politiken vägledades av keynesianism, och ekonomin visade en stabil tillväxt som byggde på en arbetsmarknad präglad av samförståndsanda, med kompromisser arbetsköpare och arbetare emellan. Den samhällsvetenskapliga forskningen präglades av empirisk forskning baserad på någon sorts positivistisk kunskapsteori (eller snarare "naiv empirism") som utgick från en tilltro till framstegstanken. Vetenskapssamhället var objektivt och värderingsfritt, men bidrog med teknisk expertkunskap till formandet av ett "bättre samhälle" utifrån *politiskt* bestämda målsättningar. Liksom jag tidigare redogjort för mina misstankar att det etablerats en schematisk framställning av 60- och 70-talets vänsterrörelser som missar många nyanser och tolkningsmöjligheter, så riskerar ovanstående

⁴⁸ Ekelund 2017, s. 74

framställning av efterkrigstidens Sverige att falla i samma fälla; situationen var såklart mångtydig och komplex, och mycket befann sig, under de ungefärliga 15 år som framställningen täcker, under omformning. Men framställningen rymmer ändå nödvändiga bakgrundbeskrivningar för 60-talets vänsterakademiker – inte minst går framställningen i linje med den nya vänsterns uppfattning av det rådande som man opponerade sig emot. *Den nya vänstern* är en bred term för den vänsterrörelsen som under 60-talet växte sig starkare, och skulle kritisera det socialdemokratiska välfärdssamhället ifrån vänster. Den rymde allt från personer som såg sig som socialdemokrater men menade att rörelsen och partiet måste radikaliseras, till anarkister, frihetliga socialister och kommunister.

I det följande kommer några för uppsatsen relevanta aspekter av efterkrigssituationen omnämnas. Det handlar dels om fackfilosofins inriktning under perioden, vilket kan antas ha satt tonen för de kunskapsteoretiska uppfattningarna, och dels om det kulturella och politiska klimatet som det framstod i ”offentligheten”, representerat av dagstidningarnas kultur- och ledarsidor.

Fackfilosofin från 40-talet och framåt präglades av den analytiska traditionens dominans, vilken kom att befästa sin hegemoniska roll i svensk fackfilosofi. Heidegren har beskrivit det som att en kanon vilken bestämde vad som betraktades som *vetenskaplig* filosofi utvecklades, i vilken Uppsalafilosofin, Wienkretsen och Cambridgeskolan ingick. Denna kanon kunde ställas mot en antikanon av marxism, nythomism och existentialism, vilken snart också skulle utvidgas med hermeneutik, kritisk teori, strukturalism och poststrukturalism. Det senare var filosofi som utdefinierades som ovetenskaplig.⁴⁹ Kännetecknande för filosofins självbild och inriktning var en tro på empiriskt arbete, ett avståndstagande till metafysik och en aversion mot ”spekulativ filosofi”.⁵⁰ Det filosofiska arbetet ansågs till stor del bestå av definiering av och klargöranden kring grundläggande begrepp.⁵¹ Den inflytelserika filosofiprofessorn Ingemar Hedenius talade om att filosofin skulle grundas på en ”intellektualismens moral” som grundade sig på kriterierna ”rationalism, tro på sanning, välgrundade utsagor och sunt förnuft”.⁵²

Fackfilosofins objektivism och empiristiska kunskapsteori stod i samklang med samhällsvetenskaperna, där man uppfattade det som att vetenskapen, något väsensskilt från politiken, tillhandahåll objektiva kunskap för politikerna att utnyttja för samhällets gagn. Överlag kan nog förhållandet mellan politik och vetenskap beskrivas som en harmonisk ansvarsfördelning, där parterna förenades i en övergripande tilltro till den sociala ingenjörskonstens ideal. En inflytelserik intern kritiker till den etablerade akademins objektivistiska kunskapsteori var sociologen och nationalekonomen (tillika tidigare handelsministern) Gunnar Myrdal. Myrdal kritiserade den objektivistiska kunskapsteorins tro på att den vetenskapliga processen helt kan befrias från värderingar. Myrdal framhöll istället att forskarens premisser och metod- och teorival är präglade av värderingar, och därmed

⁴⁹ Carl-Göran Heidegren, ”De två filosofierna” i Heidegren mfl 2018, s. 123

⁵⁰ *ibid.*, s. 85

⁵¹ *ibid.*, s. 156

⁵² *ibid.*, s. 65

innehåller en subjektiv komponent. Dock menade Myrdal att det var möjligt att återupprätta vetenskapens objektivitet genom att skilja på forskningsprocess och forskningsprodukt. Om forskaren blev medveten om sina värderingar, och redogjorde för dessa som premisser för slutprodukten, kunde denna få status som objektiv, även om forskningsprocessen har ett subjektivt inslag.⁵³

Efterkrigstidens offentliga debatt präglades av en socioliberal kulturradikalism som upplevde sin motståndare vara de kulturkonservativa, snarare än någon rörelse till vänster. Även om kulturradikalismens andra våg på 30-talet hade innefattat marxistiska influenser var detta något som under efterkrigstiden spelat ut sin roll.⁵⁴ Typiska företrädare för det kulturella klimatet var sådana som tidigare nämnda Ingemar Hedenius och Gunnar Myrdal, liksom Alva Myrdal, Bertil Ohlin, Ernst Wigforss och Herbert Tingsten.⁵⁵ Den sistnämnda var professor i statsvetenskap och chefredaktör för Dagens Nyheter 1946-59 och uttryckte den för tiden karaktäristiska tanken att förnuftsidealet från upplysningen och 1800-talet *provisoriskt* hade "återsatts på tronen". Ekelund beskriver Tingstens synsätt som:

... ett uttryck för en villkorad framstegstanke, ett perspektiv som var karaktäristiskt för tidens intellektuella. Mot bakgrund av den snabba vetenskapliga och tekniska utvecklingen kvarstod en stark tro på såväl materiella som sociala framsteg, men efter världskrigens fasor hade denna optimism förenats med en insikt om att utvecklingen inte var determinerad utan också snabbt kunde undergrävas.⁵⁶

Denna grundinställning förde alltså med sig en särskild historieuppfattning, men också en särskild sorts lärdom av den närliggande historien: Andra världskriget, i synnerhet nazismen, tolkades som resultatet av avsteg från rationalitetens och demokratins ideal. Således uppfattades det nazistiska projektet, enligt historikern Johan Östlings, som ett utpräglat *tyskt* fenomen, vilket var fanatiskt och intellektuellt inkoherent. Därmed var nazismen något *irrationellt* som stod i opposition till modernitetens ideal, med dess rationellt uppbyggda samhällen (Hos nämnda Tingsten ledde detta till idén att den framgångsrika demokratin grundar sig på rationell diskussion snarare än ideologisk kamp, något han förutspådde höll på att leda till "ideologiernas död").⁵⁷ Den historiska lärdomen i svensk offentlighet var därmed diametralt skild från den som exempelvis Frankfurtskolan framförde: här var nazismen istället ett yttersta uttryck för moderniteten och kapitalismen, obegriplig utan att sättas i samband med modern teknik och den moderna vetenskapens inriktning. Den antinazism som byggde på uppfattningen om den som ett irrationellt fenomen innebar också att hela den kontinentaleuropeiska idé- och

⁵³ Erik Ljungar, "Gunnar Myrdals relevans för dagens sociologi: Värdepremisser och kumulativ kausalitet", *Sociologisk Forskning* 36:3 (1999), s. 37

⁵⁴ Ekelund 2017, s. 68

⁵⁵ *ibid.*, s. 67

⁵⁶ *ibid.*, s. 67

⁵⁷ Johan Östling, *Nazismens sensmoral : Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning* (Stockholm 2008), s. 299

kulturtraditionen misstänkliggjordes för associationer till nazismen.⁵⁸ Denna historiska uppfattning kan antas vara en bidragande faktor till att den analytiska filosofin, med sitt ursprung i den anglosaxiska kultursfären och rationalistiska ideal, kunde vinna sin hegemoniska plats i fackfilosofin.

De vänsterakademiska konstellationer som uppsatsen behandlar uppstod ur *Den nya vänster* som fick sitt verkliga genomslag i och med Vietnamrörelsens framväxt 1965.⁵⁹ Rörelsen växte till ett allmänt ifrågasättande av många av de grundläggande utgångspunkterna i storsamhällets intellektuella klimat, så som det skisserats ovan: den allmänna pro-amerikanismen, antikommunismen, keynesianismen och tilltron till social ingenjörskonst ifrågasattes, liksom ”efterkrigstidens karaktäristiska framstegstänkande mer generellt”.⁶⁰ Den gamla värdegemenskapen raserades, i dess ställe försökte studentrörelsen och vänsterakademiker bygga upp en ny. Av centralt betydelse för ett sådant projekt ansåg man var en kritik av den etablerade akademins kunskaps- och vetenskapsteorin.

3.2 Förnuftskritik : Den revisionistiska konstellationens idéer och företrädare

UNGA FILOSOFER BILDAS

”Vill ni göra skandal tillsammans med mig?”⁶¹

Den revisionistiska konstellationen bestod av radikala studenter och unga vänsterakademiker som skulle komma att centreras kring tidskriften *Häftet för kritiska studier* som startades 1968. *Häftet* uppstod ur föreningen *Unga Filosofer* (UF) vid Stockholms Universitet (SU). Denna förening hade formerats vid mitten av 60-talet kring Åke Löfgren som undervisade i praktisk filosofi vid SU. Under ett utbyte 1958 hade Löfgren börjat identifiera sig med ”den kontinentala traditionen”, något som skulle sammanfogas med en vänstersocialdemokratisk politisk ståndpunkt.⁶² UF ska ha grundats efter att Löfgren i en föreläsningspaus frågat studenterna: ”Vill ni göra skandal tillsammans med mig?”, vilket om inget annat visar hur kontroversiellt vänsterakademikerna upplevde att uttryck för den egna politiska ståndpunkten inom akademien skulle uppfattas. Föreningen växte fram som en plattform för att kritisera USA:s krig i Vietnam, och skulle också komma att engagera sig i antikärnvapen-frågor. Den första publikationen som växte fram ur UF:s verksamhet hette *För Vietnam*.⁶³ Snart skulle man även grunda tidskriften

⁵⁸ Ekelund 2017, s. 66

⁵⁹ *ibid*, s. 61

⁶⁰ *ibid*, s. 73

⁶¹ *ibid*, s. 137

⁶² *ibid*, s. 128f

⁶³ *ibid*, s. 137f

Kommentar, med utrikespolitiska frågor i fokus. Centrala för gruppen – som till en början ville undvika att bli en ”organisation” – blev förutom Löfgren också Göran Hemberg och Roger Fjällström, som både var nyanställda på filosofiska institutionen vid SU.⁶⁴ På institutionen fanns också Torbjörn Tännsjö, som dock enligt egen utsaga inte var involverad med gruppen vid den här tidpunkten eftersom han ”inte lockats av Löfgrens grundläggande filosofiska perspektiv”⁶⁵, något som kan sättas i samband med att Tännsjö, än idag, hör till en minoritet av uttalade vänsterfilosofer som tydligt identifierar sig med den analytiska traditionen.⁶⁶ Tännsjö skulle komma att ingå i *Häftens* redaktion från och med 1971, men då hade tidningens redaktion och inriktning, som vi ska se, ändrats. Bland annat var inte Löfgren kvar. Under 60-talet bestod UF av en aktiv kärna på runt 50 personer, med ett ”växande kontaktnät av sympatisörer”. Med tiden utökades disciplinrepresentationen – man knöt bland annat kontakt med den etablerade sociologen Joachim Israel – men filosofiämnet hade länge en särställning i *Häftet*.⁶⁷ Detta är något som borde bidra till att förklara varför kunskapsteoretiska frågor gavs en sådan central plats i tidskriften.

UF ville till en början inte tillskriva sig någon uttalad politisk position, och undvek därför också att positionera sig gentemot andra vänsterorganisationer. I denna opolitiska anda gjorde man ”saklighet och engagemang” till sin paroll.⁶⁸ Oviljan till uttalad politisk positionering stod bland annat i relation till idén om *folkfrontspolitik*: Löfgren oroade sig för att FNL-gruppernas taktik skulle göra Vietnamfrågan till en ”exklusiv vänsterfråga”, vilket skulle isolera vänstern från ett bredare genomslag.⁶⁹

Vänsterns utbredning under 60-talet innebar dock att även UF antog en uttalad vänsterposition. Från och med våren 1968 uttrycker man det som att man arbetar utifrån ”socialistiska värderingar”. Däremot behöll man sin oberoende ställning genom att inte ansluta sig till något övergripande politiskt projekt eller parti.⁷⁰ Ekelund menar att gruppens tidigare ”opolitiska” linje var väl anpassad för att ”komma runt det kalla krigets politiska gränsdragningar som sedan 1940-talets slut inneburit att radikala vänsterperspektiv utdefinierats från den offentliga debatten”, medan den uttryckliga utgångspunkten i socialism låg i linje med den radikala studentrörelsens framväxt och tilltagande självförtroende.

Samma år som man antog en uttalad socialistisk linje gavs första numret av *Häftet* ut. Den vetenskapsteoretiska linje som dessförinnan präglat konstellationen låg i stil med den övergripande ”opolitiska” linjen: Löfgrens påstående om att ”fakta talar för vänstern” kan anses vara typisk för detta synsätt.⁷¹ Värderingarnas roll för vetenskapen var varken framträdande eller av avgörande betydelse. Fakta

⁶⁴ *ibid*, s. 138 & 138(fotnot 35)

⁶⁵ *ibid*, s. 138 (fotnot 35)

⁶⁶ Se exempelvis: Filosofiska rummet, ”Den djupa klyftan - Kontinental och analytisk filosofi” (Sveriges Radio 2016) <https://sverigesradio.se/sida/avsnitt/780695?programid=793> (2020-05-28)

⁶⁷ Ekelund 2017, s. 144 ; *ibid* s. 150

⁶⁸ *ibid*, s. 156

⁶⁹ *ibid*, s. 163

⁷⁰ *ibid*, s. 172

⁷¹ *ibid*, s. 175

föregick utifrån det här synsättet värderingarna. Som vi snart ska se var detta ett synsätt som hastigt skulle omformas, till förmån för den kunskapsteoretiska uppfattning som skulle bli den revisionistiska konstellationens kännetecken. En viktig impulsgivare för denna vetenskapsteoretiska vändning var förvånansvärt nog en popperiansk vetenskapsteoretiker som inte hade särskilt mycket med vänsterns tankerum att göra, men däremot motståndarna gemensamma.

RADNITZKYS AVHANDLING

”This plea for a new spirit (...) is the main motivating reason for the appearance of this book”⁷²

Gerard Radnitzkys (1921-2006) väg till sin vetenskapsteoretiska doktorsavhandling i Göteborg var händelserik: Radnitzky kom till Sverige när han i april 1945 landade ett stulet flygplan på ett flygfält i Bredåkra i Blekinge, som desertör från det tyska luftvapnet. Radnitzky var ursprungligen från en tysktalande del av Tjeckoslovakien och försökte väl i Sverige få arbete inom flyget, något som omöjliggjordes av bakgrunden i det tyska flygvapnet. Efter ett antal år som banktjänsteman påbörjade han högre studier vid Stockholms högskola år 1950, där han avlade licentiatavhandlingar i praktisk och teoretisk filosofi. Vid den här tiden verkade Radnitzky inom ramen för den accepterade analytiska filosofin. Vid mitten av 60-talet inleddes en omorientering, bland annat i form av ett antal artiklar där han vände sig emot ”den antifilosofiska hållning som genom en eller annan form av övertalningsdefinition försöker inskränka filosofins område”. I det här stadiet blev den tyske filosofen Karl-Otto Apel en viktig referenspunkt.⁷³

Så småningom sökte sig Radnitzky till den nyetablerade vetenskapsteoretiska disciplinen vid Göteborgs Universitet, under ledning av professor Håkan Törnebohm. Hans kontroversiella avhandling *Contemporary Schools of Metascience* lades fram den 30 maj 1968.⁷⁴ Avhandlingen utgör en ”inventering” av samtida vetenskapsteoretiska skolor, Radnitzky framhåller själv att det är en *systematisk* snarare än *historisk* granskning av skolorna.⁷⁵ De två skolorna definieras som å ena sidan den anglosaxiska och å andra sidan den kontinentala – där den tidigare utgörs av den logiska empirismen och den senare av den ”hermeneutisk-dialektiska”. Utöver detta intar Popper och popperianismen en särställning, eftersom den enligt Radnitzky inte kan inordnas i någon av skolorna.⁷⁶ Radnitzky nämner också i uppsatsen att Popper haft stor inflytande på ”*our own metascientific platform*”.⁷⁷ Radnitzkys omdöme av den logiska empirismen är hårt: man har teoretiskt varit isolationistiska och missat utveckling som skett på annat håll. Likaså har man varit isolationistiska i förhållande till det *praktiska*

⁷² Gerard Radnitzky, *Contemporary Schools of Metascience* (vol 1) (Göteborg 1968), s. 188

⁷³ Heidegren 2016, s. 103-106

⁷⁴ *ibid*, s. 106

⁷⁵ Radnitzky 1968 (vol 1), s. XXIII & s. 21

⁷⁶ Heidegren 2016, s. 108

⁷⁷ Vi:et som åsyftas i citatet tycks vara verksamma vetenskapsteoretiker vid Göteborgs Universitet. Se: Radnitzky 1968 (vol 1), s. XXVII.

vetenskapsarbetet, vilket lett till den ironiska situationen att de som teoretiskt påstår sig sätta den empiriska undersökningen i centrum tappat kontakt med det empiriska vetenskapliga arbetet.⁷⁸ Radnitzky framhåller att den logiska empirismen strävar efter en enhetsvetenskap som svarar dåligt mot problemställningar inom *the human sciences*, i vilka kunskapssubjektet är en central del av forskningen, och där frågeställningarna utgår från människors, och därmed i förlängningen forskningens, *meningsfyllda* målsättningar.⁷⁹ I detta sammanhang knyter Radnitzky an till Habermas filosofiska kunskapsantropologi som undersöker "*the preconditions of human orientation in the world*" och idén om att samhällsvetenskapen bör ledas av ett emancipatoriskt kunskapsintresse, till skillnad från naturvetenskapen som styrs av ett tekniskt.⁸⁰ Radnitzky menar att forskare inom humaniora och samhällsvetenskap i den anglosaxiska världen liksom Sverige försökt få sina egna discipliner att likna "fysiken" så mycket som möjligt, men att denna disciplin inte fungerar som en sådan "*paragon discipline*" för humanvetare och samhällsvetare i den kontinentala akademien.⁸¹ Det Radnitzky landar i är slutändan att ett popperianskt ramverk är önskvärt, tillsammans med insikter från den "hermeneutisk-dialektiska" skolan, så som den formulerats av Habermas och Apel, i gemensam opposition mot den logiska empirismen. Det är dock värt att notera att hans bild av dessa två tänkare är den av två filosofer som vill syntetisera den anglosaxiska och kontinentala tradition,⁸² och att Radnitzky upplever ett avstånd till den marxistiska traditionen verkar stå klart: han tar ställning för Habermas just för att han lämnat marxismens kollektivistiska människoupfattning bakom sig.⁸³ Något som Radnitzky däremot uttrycker är en öppenhet för nya idéer och intryck – vilket nog också bidrog till att vänsterakademiker lade mycket av sina egna önskningar i hans uttalade "*plea for a new spirit*".⁸⁴ När Radnitzkys avhandling dessutom visade sig väcka starkt negativa reaktioner från den etablerade filosofi som revisionisterna själva upplevde sig stå i kontrast till, blev förstås avhandling extra intressant. Denna debatt skulle till viss del utspela sig inom ramen för *Häftet*, varför den återkommer i kapitel 4 om vetenskapsdebatterna. Härnäst undersöks kunskapsteoretiska ställningstaganden i *Häftet* som inte hade formen av debattinlägg, varför de passar för att rekonstruera de allmänna kunskapsteoretiska positioneringarna.

POSITIVISMKRITIK I TIDIGA NUMMER AV HÄFTEN

"De rör sig alltså i cirkel."⁸⁵

⁷⁸ *ibid*, s. 187

⁷⁹ Det vill säga att de ämnen som undersöks anses vara betydelsefulla, laddade med känsla av meningsfullhet, för subjekten som berörs av undersökningen – vilket inbegriper både forskaren och läsare av slutprodukten.

⁸⁰ Radnitzky 1968 (vol 2), s. 4f

⁸¹ Radnitzky 1968 (vol 1), s. XVIII f

⁸² Radnitzky 1968 (vol 2), s. 8 & 30f

⁸³ *ibid*, s. 8

⁸⁴ Radnitzky 1968 (vol 1), s. 188

⁸⁵ Joachim Israel, "Politiska aspekter på sociologin" i *Häftet* 68:3, 7

Det här delkapitlet fokuserar på mer generellt hållna bidragen, genom vilka karaktären på revisionisterna övergripande kunskapsteoretiska positioner kommer framträda, liksom vilka motiv som de intagna kunskapsteoretiska positionerna fördes fram med. Redan i den första ledartexten slår redaktionen fast att ett kännetecknade drag för tidskriften kommer vara ”de vetenskapsteoretiska och metodologiska problemen”.⁸⁶ I ledartexten fastslås också den övergripande diagnosen på den etablerade akademien:

Under 60-talet - särskilt genom det ökade internationella och sociala engagemanget - har det skett en ansamling av komplicerade och politiskt brännbara problem. De etablerade samhällsvetenskaperna har inte utformats för att göra reda för denna nya situation.⁸⁷

Denna kris hänger samman med de ”borgerligt konservativa” värderingarnas dominans, något som nu riskerar att hindra en förståelse av tidens stora problem, snarare än att bidra till den. Man framhåller den anglosaxiska vetenskapsteorin dominans, där ”kontinentala riktningar, t.ex. marxismen” har ignorerats. Man menar också att andra värderingar, ”i synnerhet socialistiska” kommer vara nödvändiga för att hantera akademiens problem. Samtidigt vill man inte stå för ett definitivt brott med den etablerade akademien: dels lyfter man fram *pluralismen*, där fler värderingar och vetenskapstraditioner ska rymmas i akademien snarare än att de rådande *byts ut*, dels skriver man uttryckligen att man vill föra en ”dialog med det etablerade universitetet”.⁸⁸

Det vetenskapsteoretiska uppdraget för Häftens-kretsen blev naturligt nog dubbelt: dels att föra kritik mot den upplevt förhärskande positivistiska och anglosaxiska vetenskapssynen, dels att introducera alternativa synsätt. Därmed kunde Radnitzkys avhandling uppfattas vara så angelägen: här fanns dels kritiken av den anglosaxiska traditionen (om än med Popper utdefinierad) och dels ett alternativ hämtat ur den kontinentala traditionen (om än med popperiansk utgångspunkt).

Det första numret innehåller artiklar med nationalekonomisk utgångspunkt, författade av Göran Hemberg och Jan-Otto Andersson (som hade kommit från Finland till Sverige för att arbeta som assistent åt den socialdemokratiska ekonomen Rudolf Meidner)⁸⁹. I Hembergs text kan man tydligt se varför det ansågs vara av sådan vikt att lyfta fram värderingarnas plats i vetenskapen. Det för marxistisk ekonomi centrala begreppet *utsugning* som förklaringsmodell för det imperialistiska ekonomiska systemet hade i den etablerade nationalekonomin ingen plats eftersom det ansågs inbegripa en värdering. Hemberg framhåller mot detta att vetenskaplig verksamhet handlar om att ge så ”definitiva svar som möjligt på olika frågor” men att de frågor man väljer att ställa avgörs av den tradition inom vilken vetenskapsmannen fostrats. Frågeställningarna som man väljer styrs av ”diverse

⁸⁶ Osignerad ledare, *Häftens* 68:1-2, s. 2

⁸⁷ *ibid*, s. 1

⁸⁸ *ibid*, s. 1f

⁸⁹ Ekelund 2017, s. 233 (fotnot 153)

mer eller mindre medvetna uppfattningar, egna eller ärvda, om vad i verklighetens myller av sakförhållanden som är värt att undersöka” och systematisera i modeller. I Gunnar Myrdals linjer förespråkar Hemberg att vetenskapsmannens värderingar och mål bör ”i görligaste mån redovisas, för att underlätta ett ställningstagande till produkten” och därmed borde värdeord tillåtas. Hemberg vänder sig emot idén om värderingar som ”meningslösa”, ett sådant synsätt är ”en rest från logiska positivismen” som har överlevt eftersom det gör att ”rådande samhällsinstitutioner blir immuna mot seriös kritik”. Hemberg avslutar med att konstatera: ”Bestående institutioner kräver ju inget explicit rättfärdigande; de existerar ändå.”⁹⁰ Intressant i sammanhanget är att Hemberg inte bara framlägger att den vetenskapliga processen påverkas av värderingar – han godtar också klassificeringen av utsugning som ett värdeord: detta innebär att uppdelningen mellan deskriptiva och värderande ord godtas, och att utsugning placeras in bland de senare. Man kan föreställa sig en argumentationslinje där utsugning tolkas som ett deskriptiv ord för en viss typ av ekonomisk relation. Men Hemberts val av argumentation visar på hur starkt man trodde på att det var just att lyfta fram värderingarnas roll i vetenskapen som var det angelägna uppdraget.

I följande nummer fortsätter värderingarnas roll för samhällsvetenskaperna vara i fokus. I en ledartext signerad Roger Fjellström framläggs ett ganska försiktigt och generellt hållet resonemang, som även det kan tyckas Myrdal-inspirerat. Fjellström menar att värderingar kommer in på åtminstone tre platser i vetenskapen: på en forskningspolitisk nivå när man prioriterar forskningsvärde ämnen, hos de enskilda forskarna vid val av metoder, begrepp och teoriutformning liksom forskningsarbetets effekter och ”användningen av kunskapsprodukterna (...) i enlighet med olika avnämningarnas intressen”.⁹¹

Även om utgångspunkten är myrdalsk så betonas också de politiska implikationerna av värderingarnas roll i vetenskapen, där blickarna riktas mot den forskningspolitiska nivån. Dessa politiska aspekter av den vetenskapliga verksamheten lyfter i samma nummer Joachim Israel fram i sin artikel ”Politiska aspekter på sociologin”. Israel framhåller att det är omöjligt att dra en skarp gräns mellan vetenskaplig och politisk aktivitet, och att när en sådan gränslinje dras är den ”grundad på vissa värdeprenisser som har direkt politisk effekt” och menar att den ”höga värderingen att inte engagera sig i politik” får som politisk konsekvens att existerande sociala förhållanden konserveras och social förändring hindras.⁹² Den etablerade sociologin ser sina egna aktiviteter som objektiva och det politiska som subjektiva, och Israel kritiserar föreställning att samhällsvetenskaperna ska vägledas av samma ideal som naturvetenskaperna.”⁹³ Detta leder till att sociologin är oansvarig och skyggar för aktuella problem:

⁹⁰ Göran Hemberg, ”Kring omöjligheten av ‘utsugning’ i den nyklassiska nationalekonomin”, *Häftet* 68:1-2, s. 17

⁹¹ Roger Fjellström, ”Inledning”, *Häftet* 68:3, s. 1

⁹² Joachim Israel, ”Politiska aspekter på sociologin”, *Häftet* 68:3, s. 3

⁹³ *ibid*, s. 4

Därtill är den en ohistorisk vetenskap, eftersom dess huvudintresse är riktat mot samtida teknologiska problem – mot mänsklig teknologi. Som följd härav bidrar den till att erbjuda verktyg för *manipulerandet av människan* inom ramen för de existerande samhällsförhållandena. [min kursivering] ⁹⁴

Stycket tycks stå i samband med den kritiska teorin, och Israel hänvisar också till Habermas teori om kunskapsintressen och kunskapsformer, och lyfter fram att sociologin borde ledas av ett emancipatoriskt intresse.⁹⁵ Intressant i sammanhanget är att Israel refererar till Radnitzkys avhandling när dessa resonemang förs. Det är osäkert om Israels kännedom om Frankfurtskolan faktiskt tog omvägen via Radnitzky, eller om han refererar till det självklara exemplet i det samtida tankerummet.

Israel framhåller att ”naiv empirism” inte är vanlig inom dagens sociologi, problemet är snarare att erkännandet av värdeproblemet ”inte görs inom en politisk ram, utan inom en psykologisk. Forskare analyserar inte sin sociala roll och hur den format ”hans val av forskningsvariabler”. Forskaren analyserar inte heller sin egen position i samhället och hur detta influerar tänkande: ”[i] allmänhet utförs mycket sällan metasociologiska analyser”.⁹⁶ Här ser man hur idealet om *självreflexivitet* växer fram. Avslutningsvis påvisar Israel hur sociologerna genom den logiska empirismen som ”sin bärande ideologi” sätter upp ensidiga värdesystem som upprätthålls genom att referera till den värderingsfria vetenskapens ideal: ”De rör sig alltså i cirkel.”⁹⁷

Värt att notera från Israels text är 1) hur granskningen av den etablerade vetenskapens värderingar inte har formen av att klassa den som uttryck för ett *falskt medvetande*, ett synsätt som annars präglar den marxistiska traditionen (och, som vi ska se, förekom det synsättet i tidiga nummer av *Zenit*). Istället tar den, via Myrdal, formen av en uppmaning om nödvändigheten av självreflexivitet hos *alla* forskare. 2) Föreställningen om att vetenskapen inte längre behärskas av ”naiv empirism” men fortfarande har den logiska positivismen ”som sin bärande kultur” ligger i linje med Frankfurtskolans (Adornos) analys av positivismen. Adorno använde termen positivism vidlyftigt om många, disparata fenomen – och hänvisade till att positivismen ska ses som ett dominerande paradigm för *hela* den samtida kulturen (där positivismen betecknar upplevelsen av att allt kan kvantifieras, abstraheras och verifieras)⁹⁸. Israels framställning kan eventuellt tolkas i dessa linjer.

ANGLOSAXISKT INFLYTANDE I HÄFTEN?

”Du slingrar dig som en ål! ...”⁹⁹

⁹⁴ *ibid*

⁹⁵ *ibid*, s. 4-5

⁹⁶ *ibid*, s. 6

⁹⁷ *ibid*, s. 7

⁹⁸ Se exempelvis Richard Kearney & Maria Rainwater, ”Horkheimer & Adorno: introduction” i Richard Kearney & Mara Rainwater (red.) 1996, *the continental Philosophy reader* (London 1996), s. 197

⁹⁹ Jan Otto Andersson, ”Diskussion mellan en lärare, L, och en elev, E”, *Häftan* 68:3, s. 33

Noterbart i vänsterakademikernas vetenskapsteoretiska debatter är den begränsade uppmärksamhet som positivismens ”interna kritiker” ges, vilka under 60-talet kom att rikta allt skarpare kritik mot den rådande vetenskapsteorin i den anglosaxiska akademien. Här åsyftas Thomas Kuhn (vars *The Structure of Scientific Revolutions* hade utkommit redan 1962) och Imre Lakatos liksom, i någon mån, Ludwig Wittgensteins senare arbeten. Under 1969 kom visserligen en artikel som undersökte möjligheten att forma en eklektisk ansats av Wittgensteins och Marx tänkande att publiceras i *Häftet*, men utan de vetenskapsteoretiska aspekterna i fokus.¹⁰⁰ Även Radnitzkys avhandling tycks sakna detta inflytande – Kuhns arbete nämns här endast i förbigående. Trots detta finns skäl att undra om inte ett visst inflytande trots allt förelåg. Artikeln ”Diskussion mellan en lärare, L, och en elev, E” av Jan Otto Anderssons artiklar i nummer 1968:3 tycks kunna visa dels att ett visst inflytande förelåg, men också förklara varför ett sådant inflytande skulle förbli begränsat. Anderssons artikel har formen av en klassrumsdialog, som i upplägg och tonläge påminner om Lakatos’ klassiska verk *Proofs and Refutations*,¹⁰¹ vilken utkom som bok först 1976, men redan 1963 till 1964 hade i fyra delar hade publicerats i *British Journal for the Philosophy of Science*.¹⁰²

Lakatos text vänder sig emot den logiska positivismens formalistiska förståelse av matematik, och visar med hjälp av exempel ur matematikens historia, utspelade i ett fiktivt klassrum med den ”verkliga historien” löpandes i fotnoterna, upp det objektivistiska synsättets oförmåga att förklara hur matematiska upptäckter *de facto* går till.¹⁰³ Medan Lakatos dialog består av flera elever och en lärare, så utgörs Anderssons text av en diskussion mellan läraren och *en* elev. I Lakatos text framgår att en politisk dimension av vetenskaplig verksamhet erkänns, liksom en anti-konservativ hållning. En av eleverna får till exempel säga till en annan elev: ”Du är verklig en gammaldags anhängare av torypartiet! Du beskyller anarkisternas ondska för att din ’ordning’ och ’harmonin’ förstörs...”¹⁰⁴ Denna antikonservatism är gemensam med *Häftets* inriktning – men en talande skillnad mellan Lakatos’ och Anderssons text är lärarens roll: i Lakatos text fungerar denna som moderator som möjliggör en konstruktiv dialog eleverna emellan, i Anderssons text är läraren det stelbenta försvararen av gamla sanningar som står i vägen för vetenskapens utveckling. Anderssons elev utbrister mot läraren både ”Du är hopplös” och ”Du slingrar dig som en ål!”¹⁰⁵

En central aspekt av Lakatos text är en kritik av den sorts *ad hoc*-resonemang som han kallar ”monsterutslutning” och som han menar varit en vanligt förekommande reaktion mot nya upptäckter genom matematikens historia. Monsteruteslutningen innebär att motbevis mot etablerade sanningar klassas som ”monster”, teoretiska konstruktioner som förvisso motsäger etablerad *fakta* men

¹⁰⁰ Lars Hertzberg, ”Marx och Wittgenstein” i *Häftet* 69:7-8, s. 39

¹⁰¹ Imre Lakatos, *Proofs and refutations : the logic of mathematical discovery* (Cambridge 1976)

¹⁰² Lakatos, ”Proofs and refutations I-IV”, *The British Journal for the Philosophy of Science*, 14:53-56 (1963-1964)

¹⁰³ Lakatos, *Bevis och motbevis : Matematiska upptäckters logik* (Stockholm 1990), s. 14

¹⁰⁴ *ibid*, s. 31

¹⁰⁵ Jan Otto Andersson, ”Diskussion mellan en lärare, L, och en elev, E” i *Häftet* 68:3 (1968), s. 32 ; *ibid*, 33

som inte utgör ett typiskt fall och enbart skapats för att motsäga fakta. Därmed anses motbeviset vara ”extremt” och inte nödvändig att ta på allvar. I Lakatos text är det eleverna som använder metoden mot varandra – i Anderssons fall är det läraren som tillämpar metoden: Andersson kritiserar välfärdsbegreppet inom nationalekonomin för att bara innefatta ”sådana behov som är möjliga att tillgodose genom ekonomiska aktiviteter”, och i avsaknad av en distinktion mellan ”väsentliga och oväsentliga, legitima och illegitima behov”:¹⁰⁶

E: (...) Hur ser du förresten på alkohol och narkotika? Är de varor som ökar en individs välfärd?

L: Vad först narkotika anbelangar så är det riktigt att den ställer till en del problem för välfärdsteorin, men man får se narkomanen som ett särfall ...

Fall som inte stämmer överens med teori utesluts som oväsentliga ”monster” av den etablerade nationalekonomin. Lakatos text utgår från att matematiska upptäckter till en början ses som monster, men efter hand kan vinna status som ”matematisk fakta”, vilken i sin tur dogmatiskt försvaras med hjälp monsteruteslutningar när nya motbevis mot den nu etablerade teorin uppkommer. Denna historiska dimension återfinns också hos Andersson: Andersson utmålar den nya, kritiska nationalekonomin som riktiga historiska arvtagarna till de liberala föregångsfigurer som etablissemangvetenskapen hyllar. Liksom en Francis Bacon eller Adam Smith fyllde sin ”historiska uppgift” i nedbrytandet av feodala och religiösa strukturer för att bana vägen för den liberala kapitalismen genom ifrågasättandet av gamla sanningar, måste dagens etablissemang ifrågasättas för att bana vägen för det nya. Således är det nationalekonomens stora förgrundsgestalt Adam Smith som Anderssons elev vänder mot läraren själv:

E: Jag tror inte man kan välja värderingar som man väljer mellan olika varumärken. Men du medgav ju nyss att vi lever i en ond värld. Borde det inte vara välfärdsteoretikerns uppgift att formulera begrepp som pekar ut detta onda och som visar på någon möjlighet att komma till rätta med det. Adam Smith angav riktningen mot något ’bättre’ när han som kritik av merkantilismen framhöll den fira företagsamheten. Numera används hans idéer för att försvara ett system som har många likheter med merkantilismen. [...] ¹⁰⁷

Anderssons artikel avslutas med den hopplöst förbisprungna lärarens uppgivna kommentar: ”Jag förstår inte vad du är ute efter. Vad menar du t.ex. med ’de sociala förhållandenas rätta karaktär’?...”¹⁰⁸

Förhållandet mellan Lakatos’ och Anderssons text skulle kunna förklara förhållandet mellan den anglosaxiska traditionens interna kritiker och vänsterakademikerna: en viss reception och inspiration tycks föreligga. Å andra

¹⁰⁶ *ibid*, s. 31

¹⁰⁷ *ibid*, s. 33f

¹⁰⁸ *ibid*, s. 34

sidan innebar dessa interna kritiker snarare en justering av den etablerade traditionen, medan vänsterakademikerna önskade ett radikalt brott med den. Anderssons lärare är auktoriteten som dogmatiskt försvarar gamla sanningar, inte en konstruktiv dialogpartner. Lakatos' och Kuhns kritik inom den etablerade traditionen ansåg antagligen inte tillräckligt revolutionär. Avslutningsvis kan det begränsade omnämndet av de interna kritikerna också bero på att det hade skapat en mer komplicerad spelplan: polariseringen mellan den positivistiska traditionen och den egna marxistiska hade förlorat i tydlighet, och därmed eventuellt slagkraft, om Kuhns och Lakatos' kritik förts in.

ALTHUSSER INTRODUCERAS I HÄFTEN

"I det sista avsnittet tar jag (...) fasta på Marx' humanistiska ungdomsarbeten. Här har Althusser ingen delansvarighet – tvärtom."¹⁰⁹

När Althusser introduceras i *Häftet* gjorde han det som ett vetenskaps- och kunskapsteoretiskt intressant alternativ. Den revisionistiska konstellationen inställning var från början ambivalent, men inte direkt avvisande. Det första uttrycket för någon sorts Althusserreception stod Jan Otto Andersson för redan i första numret i artikeln "För en marxistisk nationalekonomi": här menar Andersson att den ram han skissar upp "i många stycken [är] en tolkning" av Althusserns filosofi. Samtidigt framhåller Andersson att Althusserns filosofi "är synnerligen omstridd bland marxister". Andersson framhåller Althusserns kritik av "ekonomistiska" tolkningar av marxismen uttryckt genom en "ensidig nationalekonomisk läsning av Kapitalet", där ekonomins självutveckling ses som "samhället enda egentliga drivkraft". Det är anmärkningsvärt att de vänsterakademiska nationalekonomerna valde att tona ner den ekonomiska aspekten av Marx', och snarare verkade sikta mot en "humanisering" av den nationalekonomiska disciplinen. Andersson vill även använda sig av de Marx' ungdomsskrifter, präglade av humanistiskt inflytande och alienationsteori, vilka Althusser utdömde som "omarxistiska". Här pekar Andersson på att Althusser har en annan ståndpunkt: "Han säger sig vara antihumanist, en inställning som bottnar i svärförenligheten av strukturalismen med någon form av voluntarism."¹¹⁰

Häftet publicerar i sista numret 1968 även en text av Althusser (ursprungligen publicerad i *La Pensée* 1967). Kortfattat kan det sägas att Althusser menar att en teoribildning utgörs av "abstrakta-formella element" samt "empiriska begrepp". De empiriska begreppen är dock inte – som för en empirist – direkt givna, utan resultatet av en sammansatt kunskapsprocess där materialet "omvandlas till empiriska begrepp genom att *teoretiska begrepp* "intervenerar" eller är "närvarande" i bearbetningen av det empiriska materialet, i form av experimentella arrangemang, metodregler, regler för kritik och tolkning etcetera.¹¹¹ Till följd av detta blir kunskaps om *konkreta objekt* en syntes av nödvändiga teoretiska begrepp

¹⁰⁹ Jan Otto Andersson, "För en marxistisk nationalekonomi", *Häftet* 68:1-2 (1968), s. 29

¹¹⁰ *ibid*

¹¹¹ Louis Althusser, "Om det teoretiska arbetet – svårigheter och resurser", *Häftet* 68:4 (1968), 30f

kombinerade med utarbetade empiriska begrepp.¹¹² Dessutom kan teoretiska arbeten ha olika abstraktionsnivå: från ”framställningar över reellt-konkreta objekt” (t.ex. den franska samhällsformationen just som den såg ut år 1966) till framställningar av ”ett formellt eller abstrakt objekt” (till exempel Marx undersökning av det kapitalistiska produktionssättet *som sådant* i *Kapitalet*).¹¹³

Som vi sett vill Althusser ta avstånd från ren empirism – men han vill också, naturligt nog från sin marxistiska utgångspunkt, ta avstånd från idealism: detta gör han genom att framhålla att de abstrakta-formella objekten inte är ”rena idéer” som ”faller (...) från himlen” utan är:

... produkten av en *process av teoretiskt arbete*, den är underordnad en materiell historia, och bland sina förutsättningar och bestämmande element har den de icke-teoretiska praktikerna [den ekonomiska, politiska och ideologiska] och dessas resultat.¹¹⁴

Althusser vill alltså framföra att det finns en marxistisk, grundläggande kunskapsteori (implicit men aldrig uttalad i Marx’ verk) som i någon mån uppfattar det vetenskapliga arbetet som en konstruktion (eller struktur), men utan att denna utklassas som ”subjektiv”. Detta görs genom att betona att konstruktionen på ett komplext sätt ändå svarar mot ”verkligheten”. Detta komplexa förhållande för dock med sig en rad svårigheter, bland annat den marxistiska teorins ”revolutionära nyhet”. Denna revolutionärt nya teori måste man lära sig att tänka utifrån sina egna förutsättningar, så att man inte av misstag faller tillbaka på exempelvis ”evolutionistiska eller humanistiska scheman” i sitt teoriarbete.

Som vi sett så finns det en stark kunskapsteoretisk medvetenhet i Althusser text, vilket förklarar den nyfikenhet som *Häftan* ändå visade för arbetet, trots författarens avvisande till de humanistiska ungdomsverk som många i den revisionistiska konstellationen lyfte fram. Althusser menar att en brytning i Marx’ verk går mellan de humanistiska ungdomsverken – förankrad i förmarxistiskt, idealistiskt tänkande – och de senare vetenskapliga verken, främst uttryckt i *Kapitalet*. För Althusser blir en användning av ungdomsverken av en marxist ett uttryck för en ”*signatur-fetischism*” som återför det teoretiska arbetet till ett läge ”före Marx”.¹¹⁵

I ledaren till numret som Althusser text publicerades i, skriven av Roger Fjellström och Åke Löfgren, kommenteras Althusser bidrag. Man vill här sätta Althusser i en bredare marxistisk kontext, och framhåller att Althusser förvisso ser ungdomsverken som omarxistiska, men att andra marxister, som Ernest Mandel och Henri Lefébvre, istället hävdar att ungdomsverken bildar en ”sammanhängande helhet” med de senare verk och därför borde ses som marxistiska, och ”återigen andra har rent av menat att det framför allt är hos den unge Marx man finner (den

¹¹² ibid, s. 31

¹¹³ ibid

¹¹⁴ ibid, s. 32

¹¹⁵ ibid, s. 37

väsentliga) marxismen”.¹¹⁶ Man tycks medvetna om att Althusser framställning riskerar att utdefiniera de egna positionerna som omarxistiska. Fjellströms och Löfgrens betonar de marxistiska riktningarnas gemenskap: ”trots bristen på enhetlighet” har man som gemensamma nämnare en ”referens till Marx, referens till arbetarklassen och ’de förtrycktas intressen’” liksom till den socialistiska ideologin och historiematerialismen.¹¹⁷ Man avslutar med att betona värdet av en pluralistisk marxism:

Att bestämma marxism primärt som en sådan grov ram och inspirationskälla, och samtidigt betona dess vetenskapliga ambition, ger oss en *levande* marxism. En sådan bör ge utrymme för självständigt tänkande och vetenskaplig utveckling, knyter an till arbetarrörelsens intressen och t.ex. befrielseörelser i tredje världen, och behåller samtidigt kontakten med Marx och skilda marxistiska traditioner.¹¹⁸

Detta pluralistiska ideal för marxismen skulle dock inte vinna gensvar inom den althusserianska konstellation som växte fram kring *Zenit*, vilket förebådade de skarpa konfliktlinjer som skulle komma att dras upp.

3.3 Ett revolutionärt förnuft : Den althusserianska konstellationens idéer och företrädare

Tidskriften *Zenit* hade från tillkomsten 1957 hört till den syndikalistiska vänstern. Efter ett antal ombildningar inom den syndikalistiska rörelsen, så tappade den sina slutgiltiga kopplingar till denna år 1967, till förmån för en självständig vänsterposition.¹¹⁹ Ekelund beskriver hur *Zenit* kom att drivas framåt av en ”sammansvetsad kärna” i Lund, bestående av sociologerna Göran Therborn och Gunnar Olofsson, Gunnar Sandin som vid tillfället hade påbörjat en bana som översättare, Gunnar Persson som studerade ekonomisk historia och – som ensam humanist – Anders Löfqvist som studerade språk och lingvistik.¹²⁰ Kring det ”nya *Zenit*” som kom av ombildning 1967 fanns även litteraturvetaren Kurt Aspelin och författaren Jan Myrdal.¹²¹ Det är värt att notera att det nya *Zenit* som beskrev sin ideologiska grund som ”radikal och humanistisk socialism”.¹²² Som vi ska se skulle dock begreppet ”humanism” – och särskilt idén om en ”humanistisk socialism” – komma att möta häftig kritik från *Zenit*-kretsen själva i och med utvecklingen i leninistisk och althusseriansk riktning. Under stora delar av 60-talet var det istället

¹¹⁶ Roger Fjellström och Åke Löfgren, ”Ledare” i *Häftan* 68:4 (1968), s. 2

¹¹⁷ *ibid*, s. 4

¹¹⁸ *ibid*, s. 4

¹¹⁹ Ekelund 2017, s. 386

¹²⁰ *ibid*, s. 388 & 388 (fotnot 44)

¹²¹ *ibid*, s. 391 & 392 (fotnot 54)

¹²² *ibid*, s. 391 (fotnot 53)

släktskapet med *den nya vänstern* som betonades, med en betoning av de anarkistiska dragen i denna nya idéströmning. I det här stadiet var det framför allt kretsen kring brittiska *New Left Review* (NLR) med Perry Anderson i spetsen som fungerade som inspirationskälla – NLR hade en sådan socialistisk men partipolitisk oberoende position i Storbritannien som *Zenit* ville etablera sig som i Sverige.¹²³ Vid den här tidpunkten ville man etablera breda allianser inom vänstern, och hade förhoppningar om en radikaliserad socialdemokrati. I boken *En ny vänster* (1966) presenterar sig författarna Therborn, Olofsson och Borglid rentav som ”aktiva socialdemokrater”. De kunskapsteoretiska ställningstaganden som kan skönjas i denna inledande fas av *Zenits* utveckling under 60-talet undersöks i det följande.

PRE-ALTHUSSER: KUNSKAPSTEORETISKA UPPFATTNINGAR I ”GAMLA” ZENIT

”Den socialistiska intelligentsia av betydelse som vi har haft i modern tid (...) har varit ensidigt litterär och formad av en primitiv moralism.”¹²⁴

Att skissera den kunskapsteoretiska utvecklingen i *Zenit* är mer komplicerat än motsvarande beskrivning av utvecklingen i *Häftet*: till att börja med uppkom Zenitkretsens kunskapsteoretiska intressen till stor del med receptionen av Althusser – det var Althusser som betonade den epistemologiska dimensionen av marxismen som central. Till skillnad från *Häftet*, som riktade sig mot det akademiska fältet, så hade *Zenit* en bredare vänsterintellektuell publik,¹²⁵ vilket också torde ha inneburit ett svalare intresse för rent vetenskapsteoretiska artiklar. Trots detta menar jag att man även i ”pre-althusserianska” inlägg av Göran Therborn i *Zenit* kan belägga vissa kunskapsteoretiska uppfattningar hos honom som utgör en viss kontinuitet med senare althusserianska uppfattningar. Därmed kan detta bidra till att förklara *varför* Therborn, och i förlängningen Zenitkretsen, var en tacksam jordmån för Althusserns filosofi. Dessa uppfattningar kan sammanfattas som 1) en vilja att betona kapitalismens och det borgerliga tänkandets *irrationalitet* och *motsägelser*, och vissa av dess utsagors *falskhet* och socialismen som ett *rationellt* alternativ. Detta paras ihop med 2) en kritik av *moralism* och hänvisningar till *värderingar*. Dessutom ser man 3) hur Frankfurtskolan allt mer växer fram som måltavla för kritik i *Zenit*, framför allt i förhållande till Herbert Marcuses ökade popularitet. Det var åt bland annat dessa uppfattningar som Althusser skulle komma att ge ett systematiskt uppbyggt filosofiskt fundament.

I en artikel i *Zenit* från 1963 utgår Therborn från Marx’ alienationsbegrepp. Detta tillhörde en del av Marx’ produktion som althusserianismen senare skulle klassa som ovetenskapligt. Intressant i sammanhanget är dock beskrivningen av borgerlig teori som ”själv motsägande, neurotisk, masochistisk (...) och uppbyggd på illusioner och inre motsättningar”.¹²⁶ När Therborn lyfter värderingar är det, i motsats till den revisionistiska konstellationens användning, deras *instrumentella*

¹²³ *ibid*, s. 393

¹²⁴ Göran Therborn, ”Den nya vänstern är noll” i *Zenit* 65:2 (1965), s. 7

¹²⁵ Ekelund 2017, s. 392

¹²⁶ Göran Therborn, ”Det underordnades främlingskap” i *Zenit* 63:2 (1963), s. 12

roll för andra samhällsaspekter. Värderingarna sätts i samband med *maktutövning* och betraktas som en förlängning av ekonomins funktionssätt: nykapitalismens ”konsumtionsmoral” antas komma att ”förintas av sina egna inre motsättningar” och *som följd av detta* kommer en ”socialistisk producentmoral” med skapande arbetet i centrum växa fram.¹²⁷ Utifrån detta synsätt är värderingar ett kollektivt fenomen som ekonomin *skapar*. Arbetet som vänstern måste ägna sig åt är förvisso en hegemonikamp i gramsciansk mening – men denna har inte sitt ursprung i kunskapssubjekts värderingar utan i den socialistiska rörelsens behov. I samband med en kritik av Herbert Marcuse – vars teorier anses framväxta ”tusentals kilometer från närmaste socialistiska rörelse”¹²⁸ – framhåller Therborn:

... det makabra i uppfattningen av privatföretaget som en modell för rationalitet – privatföretaget med dess beroende av biologiska tillfälligheter, personlig godtycklighet och dess samhällsekonomiska blindhet.¹²⁹

Här framträder hur socialismen *inte* är en kritik av kapitalismens rationalism, i Frankfurtskolans anda, utan ett *rationellt alternativ* till densamma. Förnuftets auktoritet kvarhålls, och pekar ut kapitalismen som det oförnuftiga.

Therborns aversion mot misstro till förnuftet riktar sig även mot den inhemska socialistiska traditionen: i en skiss över *den nya vänsterns* idéer framför Therborn en kritik av den vänster som etablerat sig på kultursidorna och här för ”en debatt om rent estetiska och isolerade moraliska och moralisk-politiska frågor”.¹³⁰ Liksom i omdömet om Marcuse kan man se hur ett fokus på värderingar sätts i samband med en isolering från politiska rörelser och problem. Therborn tar upp den svenska, socialistiska intelligentsia där sådana som Artur Lundkvist anses ha varit litterärt präglade och inriktade på en ”primitiv moralism”.¹³¹

KRITIK AV ETABLISSEMANGSVETENSKAP

”Det känns (...) adekvatere att säga ’Gunnar Myrdal är konservativ’ än ’Gunnar Myrdal har valt att vara konservativ’.”¹³²

Som vi sett omfamnade ”nya Zenit” från början en uttalat *humanistisk socialism* som utgick från *den nya vänsterns idéer* – därmed kan det beskrivas som att man till en början ingick i ett gemensamt tankerum med den revisionistiska konstellationen. Detta medförde också att skribenterna i tidskrifterna överlappade: Åke Löfgren bidrog med artiklar i *Zenit*, liksom Zenitbaserade Dag Østerberg bidrog med artiklar i *Häftet*.

¹²⁷ Göran Therborn, ”Försiktig morgondag” i *Zenit* 63:5 (1963), s. 11

¹²⁸ Göran Therborn, ”Samhället som aktiebolag – mot ett endimensionellt samhälle” i *Zenit* 66:2-3 (1966), s. 5

¹²⁹ *ibid*, s. 7

¹³⁰ Göran Therborn, ”Den nya vänstern är noll”, *Zenit* 65:2 (1965), s. 7

¹³¹ *ibid*

¹³² Ingvar Johansson, ”Gunnar Myrdal och objektivitetsproblemet” i *Zenit* 69:14 (1969), s. 45

Under 1967 analyserar Østerberg i *Zenit* den etablerade sociologins situationen i Norge: denna beskrivs som en ”social-liberalt teoretisk miljø” som okritiskt bidrar till den sociala ingenjörskonstens projekt.¹³³ Østerberg betonar i sammanhanget omöjligheten av ”objektiv blick utanför samhället”:

For samfunnslaeren er ikke ett verktøy som kan anvendes like godt av alle politiske retninger. Den er ikke nøytral. Den har till enhver tid sitt opphav i en bestemt politisk filosofi ...¹³⁴

Åke Löfgren bidrar i första numret 1968 med en analys av den inhemska, socialistiska teoretiska traditionen, med fokus på den ”svenska marxismens obestridlige grand old man”¹³⁵ Artur Ljungdahl – samma Ljungdahl som vi tidigare sett Therborn kritisera för hans ”primitiva moralism”. Även Löfgrens inlägg är kritiskt, men han vill också lyfta fram Ljungdahls förtjänster. Löfgren framhåller att tider förändras och därmed måste teorin göra det: ”Att kritisera Ljungdahl är en fortsättning på vad han själv alltid gjort: ’ta *problem* på allvar.’”¹³⁶

Löfgren lyfter fram skillnaderna mellan 40-talets situation och 60-talets: medan Ljungdahl riktade sin kritik mot evolutionism i Spencers stil måste 60-talets marxism kritisera ”analytisk filosofi och positivistisk sociologi” som inte är evolutionistisk. Löfgren menar till och med att kritiken av dessa utgör en av 60-talets marxisms *viktigaste uppgifter* – något som visar hur central man ansåg att den vetenskapsteoretiska debatten var.¹³⁷

Löfgrens uppfattning av Marx’ kunskapsteoretiska position är intressant: Löfgren beskriver denna som implicit existerande i *Feuerbacheserna* och som en *medelväg* mellan den klassiska idealismen och materialismen – en förening som består i en förening av teori och praxis. Här kan man ana Löfgrens utgångspunkt i den filosofiska disciplinen – språkbruket och behandlingen torde vara inspirerat av begreppet ”medelväg” så som det används i framställningar av den aristoteliska dygdetiken. Löfgren försöker framlägga hur denna medelväg mellan idealism och materialism borde förstås:

En rimlig tolkning av vad medelvägen består i kan vi troligen få bl.a. utifrån en analys av våra egna *behovs och värderingars* faktiska roll i kunskapsprocessen: att de – oundvikligen – påverkar såväl urval som strukturering och tolkning av det empiriska materialet. Det är alltså fråga om en interaktion mellan subjekt: behov och värderingar, och objekt och det förra griper alltid – delvis – in i processen. Att filosoferna bör – vara med om att – förändra världen (...) innebär därför inte bara att de *också* ska göra något annat

¹³³ Dag Østerberg, ”politisk bedømmelse av sosiologien” i *Zenit* 67:5 (1967), s. 20

¹³⁴ *ibid*, s. 20

¹³⁵ Åke Löfgren, ”40-tal och 60-tal i svensk marxism”, *Zenit* 68:1 (1968), s. 56

¹³⁶ *ibid*, s. 58

¹³⁷ *ibid*

än interpretera den. Själva interpretationen bör vara en del i ett medvetet förändrande.¹³⁸

Löfgren ställer denna Marxtolkning i opposition till Ljungdahls tilltro till en ”objektiv och värderingsfri vetenskap” – någon sådan existerar inte. Vad som blir viktigt när den illusionen krossats, framhåller Löfgren, för att avgöra ”forskningens tillförlitlighet” blir frågan om vilka värderingar forskaren har och hur medveten denna är om sina värderingar. Löfgren betonar värdet just av att medvetandegöra sig om sina värderingar ”eftersom det först när de är medvetna blir möjligt att diskutera dem.”¹³⁹

Under slutet av 1968 började althuserskolans inverkan på tänkandet i *Zenit* sätta avtryck – detta innebar ett snabbt genomfört brott med idén om en socialistisk humanism, och därmed föll även den humanistisk-socialistiska konstellationen, som vi sett verksam ovan, samman. Utifrån konstellersforskningen kan det förstås som att en någorlunda sammanhållen konstellation splittras i två analytiska konstellationer. För det som blev den althusserianska konstellationen skulle snart humanismen istället, tillsammans med den kritiska teorin, bli den främsta måltavlan i de kunskapsteoretiska inläggen, på bekostnad av kritiken av vetenskapsetablissemangen. Avslutningsvis ska vi dock se exempel på hur en delvis Althusserinfluerad kritik riktas mot den etablerade vetenskapen, i form av Ingvar Johanssons kritik av Gunnar Myrdal i det sista numret av 1969 års *Zenit*. Johanssons kritik kan inte heller klassas som renodlad althusseriansk, utan endast som delvis influerad av denna.

Johansson inleder sin text med att konstatera: ”Idén om en fullständigt värderingsfri vetenskap har länge varit död”, men menar att den har överlevt genom en ”distinktion mellan mål och medel och mellan positiva och normativa påståenden”. Kritiken mot denna senare distinktion framhåller dock att medlen för att nå de utomvetenskapliga målen också väljs utifrån värderingar, att forskaren väljer sitt studieobjekt utifrån värderingar etcetera. Även om Gunnar Myrdal godtar dessa invändningar söker han en ny väg att ge vetenskapen status som objektiv, nämligen att ”forskaren i anslutning till sina undersökningar skall redovisa sina värderingar”.¹⁴⁰

Johanssons kritik av Myrdal är omfattande och rör sig på flera nivåer: På en grundläggande nivå kritiserar han Myrdals kombination av att godkänna påståendet att värderingar alltid spelar in, men att han ändå använder termen ”värdepremisser”, vilket tycks implicera existensen av premisser som inte är värdeladdade. Påståendet om att värdepremisser bör redovisas uppfattar Johansson vidare som märkligt: det är inom akademien redan vedertaget att man bör redovisa premisser, oavsett av vilken typ dessa är.¹⁴¹ Projektet att redovisa värderingar som en lösning på objektivitetsproblemet framhåller Johansson vidare som hopplöst av flera skäl:

¹³⁸ *ibid*, s. 60

¹³⁹ *ibid*, s. 60

¹⁴⁰ Ingvar Johansson, ”Gunnar Myrdal och objektivitetsproblemet” I *Zenit* 69:14 (1969), s. 42

¹⁴¹ *ibid*, s. 43

1) om det ligger värderingar bakom alla teorier så gäller detta riktiga såväl som felaktiga. Att känna till värderingarna skulle då inte hjälpa vetenskapsmannen att bedöma den egna teorin. 2) Värderingar är ofta omedvetna, därför blir redovisningen lätt felaktig: "Möjligen skulle det vara till nytta att redovisa värderingar om man *säkert visste* att det förelåg ett visst samband mellan värderingar och felaktigheter i teorier. Men det rimliga borde då vara, om det gäller författaren själv, att han korrigerar teorin, inte att han redovisar sina värderingar."¹⁴²

Johansson kritiserar också den distinktion mellan "värderingar" och "åsikter om fakta" som Myrdal använder sig av. Detta uppfattas om uttryck för borgerligt tänkande, och en dikotomi som konstruerats på tveksamma grunder: Johansson framhåller att ens åsikter om fakta är sammanflätade med ens övergripande värderingar, vars utformning i sin tur är uppkopplade med socioekonomiska och politiska positioner och därmed dynamiska. Myrdals påstående om att forskaren borde "välja sina värderingar" uppfattas som reduktionistisk och orealistiskt. Johansson illustrerar det märkliga i uppfattningen med ett exempel: "Det känns (...) adekvatere att säga 'Gunnar Myrdal är konservativ' än 'Gunnar Myrdal har valt att vara konservativ'".¹⁴³

Johanssons skriver in Myrdal i ett borgerligt tänkande, och använder både epitetet liberal och konservativ om honom. Idén om värderingar som något man väljer är ett uttryck för idén om "homo oeconomicus", den rationellt väljande människan, och antagandet om att alla situationer kan beskrivas som valsituationer.¹⁴⁴

Så här långt har Johansson framfört en kritik som hade kunnat komma från den revisionistiska konstellationen. Men när Johansson presenterar sin lösning syns en tydlig skillnad:

En persons värderingar påverkar hans åsikter om fakta, och det är lika omöjligt att komma bort från värderingarna som att lyfta sig själv i håret. Av detta följer emellertid inte att kunskap om värderingarna bakom en teori är till någon hjälp vid bedömning av denna. Teorier måste diskuteras i termer av riktiga-felaktiga, och utgör i detta avseende, men endast i detta, ett självständigt teoretiskt område.¹⁴⁵

Johansson godtar det *antialthusserianska antagandet* om att värderingar genomsyrar hela den vetenskapliga verksamheten men landar i den *althusserianska slutsatsen* att vetenskapen bör förstås som ett självständigt område, i förhållande till utomteoretiska faktorer som politik, ekonomi och värderingar. De materiella

¹⁴² ibid.

¹⁴³ ibid, s. 45

¹⁴⁴ ibid, s. 47

¹⁴⁵ ibid, s. 45

betingelserna påverkar förvisso oundvikligen vetenskapens inriktning, men de borgerliga ”vetenskapsideologiernas” felaktighet måste bevisas på ”ett rent teoretiskt plan”. Att utdöma teori som helt enkelt ”borgerlig” hänvisar till materiella processer som inte är giltiga på det teoretiska planet. När teorier påvisas som felaktiga handlar det enligt Johansson om sådant som att påvisa att sociologin använder premisser som bara är giltiga inom den existerande samhällsstrukturen, men inte har den generella giltighet som man påskiner: ”Om de sedan kallas värdepremisser eller inte är likgiltigt.”¹⁴⁶

I denna avslutande diskussionen ser vi hur ett inflytande från *den nya vänstern* och idéer från den revisionistiska konstellationen sammanförs med vissa althusserianska ståndpunkter. Kanske kan det förstås som att *Zenit* befinner sig i en skärningspunkt mellan att vara ”althusserianskt influerade” till att bli ”althusserianer”. Denna utveckling mot en fullt ut althusseriansk position sker alltså gradvis: i det följande undersöks en övergripande althusseriansk programförklaring som publicerades i nummer 68:4, vilken också ger en teoretisk förklaring till de nya konfliktlinjerna som höll på att dras upp.

DET ALTHUSSERIANSKA PROGRAMMET PRESENTERAS I ZENIT

”Man kan hävda, att marxismen i djupaste mening, dvs. teoretiskt sett, är en anti-historicism och framför allt en anti-humanism”¹⁴⁷

Introduktionen av Althusserns filosofi hängde ihop med ett ökat intresse för leninismen i *Zenit*. Samtidigt som de politiska analyserna i allt högre utsträckning började referera till Lenin och leninismen introducerades också Althusserns filosofi. Det kan också vara värt att notera att de renodlat teoretiska texterna under denna period tycks ha blivit färre, till förmån för just samtidsorienterade analyser av det politiska läget utifrån ett leninistiskt perspektiv.¹⁴⁸

I *Zenit* 68:4 publiceras en text av Althusserns närmsta medarbetare Nicos Poulantzas som drar upp de althusserianska linjerna gentemot vad man ansåg vara destruktiva tendenser inom den samtida marxismen. Den althusserianska skolan positionerar sig här främst mot två identifierade marxistiska strömningar: För det första tar man avstånd från ”ekonomismen”, med vilket man åsyftar marxister som inte erkänner några andra samhällsstrukturer än ekonomin. Dessa ser därför den historiska processen som automatiskt bestämd av ekonomins utveckling. Här ställer sig althusserianismen till den i tiden vanligt förekommande kritiken av en deterministisk tolkning av marxismen. För det andra – mer definierande för den althusserianska positionen – kritiserar man den *historicismiska* marxismen. Poulantzas menar att denna position (vilken inbegriper kritiker av den deterministiska marxismen) egentligen bara är en variant av ekonomismen. Liksom ekonomismen söker historicismen finna någon enhetlig kraft som ”kan utgöra

¹⁴⁶ *ibid*, s. 46

¹⁴⁷ Nicos Poulantzas, ”Marxismen och den politiska teorin i dagens Frankrike”, *Zenit* 68:4 (1968), s. 48

¹⁴⁸ Någon systematisk genomgång av hur andelen ”teoretiska” versus ”politiska” artiklar förändrades över tid har dock inte hunnits göra. Detta är alltså ”bara” en upplevelse baserad på läsningen.

grunden både för förbindelserna mellan de olika [samhälls]nivåerna och för den historiska processen.” Istället för i ekonomin menar Poulantzas att historicismen finner denna kraft i ”subjektet”.¹⁴⁹ Detta subjekt som driver den historiska utvecklingen framåt hittas av olika historicistiska tänkare på olika ställen: Gramsci och Marcuse sätter ”praxis” som avgörande subjekt. Lukács sätter ”klassens, samhällets eller historiens subjekt” i dess ställe. För Sartre fyller individerna rollen som avgörande subjekt.¹⁵⁰ Gemensamt för alla är att subjektet slutligen måste ”bli självmedvetet”, vilket sker i ett historiens slut när ”essens och existens sammanfaller”.¹⁵¹ Som konsekvens av detta förstås samhället utifrån en ”gestaltism”, som innebär att alla samhällets strukturer och nivåer ses som underkastade subjektets ”enande och aktivt verkande kraft”. Även historicisterna, menar Poulantzas, tenderar att betrakta ekonomin som platsen där ”den sociala helhetens väsen” tar sitt främsta uttryck, och resultatet blir en lika ”enkel och endimensionell” historieuppfattning som i ekonomismen.¹⁵²

Denna historieuppfattning förklarar, enligt Poulantzas, också historicisternas ovilja att godta den althusserianska käpphästen gällande en avgörande brytpunkt i Marx’ verk: historicisterna lägger inte märke till denna brytning eftersom det Marx’ bryter med är idén om någon sorts total kraft som styr samhällsinriktningen, det vill säga han bryter enligt Poulantzas just med den idé om ett historiska subjekt som för historicisterna är helt centralt. Denna ”spekulativa” historieuppfattning lämnar alltså Marx till förmån för empiriska analyser av hur samhällets olika delar fungerar för sig, och hur de hänger ihop (med *Kapitalet* som teoretisk höjdpunkt). Detta nya förhållningssätt från Marx’ ”efter brytningen” menar althusserianerna ger kärnan i hans (aldrig explicit uttalade) kunskapsteori, som bör bestämma det teoretiska arbetssättet: Medan de kritiserade strömningarna ger ekonomin en ”ideologisk ställning” vill althusserianerna, i linje med Marx’ påstådda kunskapsteori, kartlägga ”den komplexa strukturen inom varje social helhet”. I motsats till detta ser historicisterna istället ekonomin som en ”essens” med en ”allmängiltig, generell och abstrakt ställning”, vilket innebär att den frikopplas från det empirin, liksom från samhällets övriga strukturer.¹⁵³

Även om det är lätt att uppfatta den althusserianska Marxtolkningen som en strukturalistisk sådan är det välkänt att Althusser själv inte godtog detta – strukturalismen var en samtida strömning i Frankrike som man ansåg sig ta avstånd från. Poulantzas ställer således även strukturalismen i motsats till den egna marxismen. Strukturalismen erkänner förvisso att ”den sociala helheten är organiserad i relativt självständiga nivåer”, men problemet är att den ställer upp ”formella” eller ”yttre relationer” mellan nivåerna istället för att empiriskt kartlägga dem, och utan förmåga att redogöra för hur relationerna mellan nivåerna i grunden struktureras utifrån ekonomin. De olika samhällsstrukturer som strukturalismen ställer upp har formen av ”korrelerande helheter”, vilket bland annat får till följd att

¹⁴⁹ Nicos Poulantzas, ”Marxismen och den politiska teorin i dagens Frankrike”, *Zenit* 68:4 (1968), s. 45

¹⁵⁰ *ibid*

¹⁵¹ *ibid*, s. 46

¹⁵² *ibid*, s. 46

¹⁵³ *ibid*

en strukturalist som Lévi-Strauss i historien ser ”en mystisk följd av sociala helheter utan att kunna förklara övergången mellan dem.”¹⁵⁴

Efter ovanstående karaktärisering av de kritiserade strömningarnas teoretiska grundföreställningar radar Poulantzas upp vad han menar att de i förlängningen ger upphov till: ekonomismen leder till *empirism* och *positivism*, där det teoretiska arbetet inte ges ”någon självständighet” utan reduceras till att ”katalogisera och räkna upp” ekonomiska fakta. Historicismen leder till *spekulativ idealism* där teorin ”överpolitiserar” och klassmedvetande uppfattas som något som ”framspringer spontant” ur en klass’ världsuppfattning” och klassens uppfattning om historiens ”mening och sanning”. Strukturalismen leder å andra sidan åt *formaliserande idealism* där man utgår från en uppfattning om ”ordningarnas ordning” för att förklara formella förbindelser mellan sociala helheter.¹⁵⁵

I den althusserianska teorin betonas istället de olika samhällsnivåernas ”relativa självständighet”. Ekonomin har en ”bestämmande roll i sista hand” och fördelar de andra nivåernas platser och funktioner, eller med Poulantzas ord: den ”fixerar gränserna för de andra nivåerna inom varje produktionsförhållande”. Däremot har ekonomin inte nödvändigtvis en ”dominerande” roll i samhället, vilket för Poulantza verkar betyda att den inte ensamt bestämmer samhällsutvecklingen (ett avståndstagandet från ekonomisk determinism). Det är denna föreställning som för Poulantzas teoretiskt förankrar behovet av politiskt arbete på andra nivåer än den direkt ekonomiska (exempelvis, får man tänka sig, i form av hegemonikamp).¹⁵⁶ Påståendet att den ekonomiska nivån inte nödvändigtvis är den dominerande kan också förstås som en nödvändig förutsättning för det ”teoretiska självförtroende”, och den upphöjelse av teorins betydelse, som skulle prägla althusserianska framställningar: faktum att ”den rena ekonomin” inte nödvändigtvis dominerade samhällsutvecklingen gav utrymme för andra samhällssfärer att spela viktiga roller – och althusserianismen kom här att betona politikens, vetenskapens och teorins roller (vilka i sin tur var nära förbundna med varandra).

I sin historiesyn menar Poulantzas att marxismen är ”i djupaste mening” anti-historicistisk och anti-humanistisk. Brytningen med idén om ”ett centralt subjekt” hos Marx’ innebär att individer ”betraktas som *agerande i en historisk process utan subjekt*”.¹⁵⁷ Avslutningsvis framgår att Althusserkolan upplevde sig befinna sig mitt uppe i ett mycket avgörande – och omfattande – teoretiskt arbete. Poulantzas menar att allt från ”klasserna i samhället”, till ”aktuella motsättningar inom politiken”, ”statens politiska institutioner”, ”de politiska partierna” och byråkratin liksom den kapitalistiska staten saknade en ”adekvat marxistisk behandling”.¹⁵⁸ Att detta löfte om ett omfattande teoretiskt arbete, med avgörande betydelse för politiken, framstod som attraktivt för många vänsterakademiker ter sig naturligt. Samtidigt innebar det att stora delar av den marxistiska rörelsen – den som inte anslöt till althusserianismen – skulle komma att utdefinieras som i grunden

¹⁵⁴ *ibid*, s. 47

¹⁵⁵ *ibid*, s. 47

¹⁵⁶ *ibid*, s. 48

¹⁵⁷ *ibid*

¹⁵⁸ *ibid*, s. 51

”omarxistisk”. Detta var givetvis en positionering som ritade upp tydliga konfliktlinjer, och vilken snart skulle möta kraftig moteld.

3.4 Sammanfattande analys

I kapitlet har vi sett hur den *nya vänstern* som växte fram på 60-talet delvis utgjordes av vänsterakademiker, studenter och unga, i olika grad etablerade akademiker, som fick sitt stora genomslag i samband med proteströrelsen mot USA:s krigsföring i Vietnam. Utöver antiimperialismen växte även en övergripande kritik riktad mot det socialdemokratiska välfärdssamhället i sin helhet fram. Den revisionistiska konstellationens kärna formerades i Stockholmsbaserade Unga Filosofer, vilka 1968 startade tidskriften *Häftet*, en tidskrift präglad av konstellationens kärna av fackfilosofer. Denna disciplinära koppling var en bidragande orsak till att ett filosofiskt område som kunskapsteori placerades i centrum. Akademin upplevdes inte vara utformad för att kunna hantera samtidens politiska problem, som den alienerade effekt på arbetare som den sociala ingenjörskonstens program medförde, de antiimperialistiska frågeställningarna (exempelvis analyser av global utsugning inom nationalekonomin) eller över huvud taget förmågan att kritisera det rådande samhället. Denna akademiska kris hängde samman med de borgerliga värderingar som där var dominerande. Samtidigt innebar den objektivistiska vetenskapsteorin att vetenskapssamhället själv upplevde sig vara värderingsfri. Värderingar hörde till det politiska fältet, medan akademien var apolitisk; Politiken formulerade mål, vetenskaperna tillhandahöll medel och hjälpte därmed till att lösa konkreta problem. För revisionisterna blev det viktigt att avslöja vetenskapens dolda värderingar, men istället för att formulera den egna positionen som den objektivt riktiga, så menade man att värderingarna var *ofrånkomliga*, och förespråkade till följd av detta ett pluralistiskt ideal, där fler perspektiv skulle rymmas i akademien. Att föra fram detta pluralistiska ideal kan förstås taktiskt: istället för att meddela den etablerade akademien att man skulle ersätta den, så meddelade man att man *bara* ville ta plats genom en breddad förståelse av vetenskaplig verksamhet. Dock fanns också politiskt-teoretiska skäl att lyfta fram ofrånkomligheten av värderingar: Den etablerade vetenskapen sade sig inte ta politisk ställning. När revisionisterna påvisade att all vetenskap är sammanbunden med värderingar innebar det att den etablerade vetenskapen också, vare sig den ville eller ej, tog ställning. Den naturliga slutsatsen var att den etablerade vetenskapen därmed tog ställning för det rådande samhället, genom att okritiskt tillhandahålla ”teknisk” kunskap för den sociala ingenjörskonstens projekt. När detta påvisades som *ett ställningstagande* kunde den revisionistiska konstellationen argumentera för att forskare istället borde ta ställning för ett socialistiskt samhälle, vilket ur kunskapsteoretisk synvinkel gjorde vetenskapen varken mer eller mindre ”objektivt” än ställningstagandet för det rådande samhället.

Man kan se hur de båda tidskrifterna till en början verkar som en någorlunda sammanhållen konstellation, vilken kan sägas vara den nya vänsterns relativa breda kyrka. Ett typiskt slagord var "humanistisk socialism", och man intresserade sig för sådant som den unge Marx' alienationsteori. Eftersom det var ett så brett fenomen – en "politisk strömning" – är det inte riktigt korrekt att tala om en gemensam konstellation, utan snarare om att man verkade i samma del av tankerummet, med gemensamma intellektuella referenspunkter och delvis gemensamma politiska mål. Den althusserianska konstellationen bestod av en kärna av vänsterakademiker i Lund vilken, under sin pre-althusserianska period, sökte breda allianser inom vänstern. Detta innebar också att kritik huvudsakligen, politiskt och vetenskapsteoretiskt, riktades mot storsamhället. Även i det pre-althusserianska *Zenit* kunde man dock se vissa kunskapsteoretiska tendenser vilka, utöver leninismens allmänt ökande popularitet inom vänstern,¹⁵⁹ kan förklara varför Althusser slog igenom: det fanns en tendens att utmåla borgerlig teori som *falsk* snarare än *förkastlig*, alltså ogillades den utifrån begreppsparet sant-falskt, snarare än rätt-fel, något som ligger i linje med althusseriansk objektivism. Den althusserianska konstellationen utvecklades allt mer i just *althusseriansk* riktning från och med 1968, vilket hängde ihop med den leninistiska utvecklingen inom vänstern. Istället för ett pluralistiskt vetenskapsideal betonades den historiska materialismens riktighet. Detta tycks stå i samband med en upplevelse av att akademien inte bara kunde *breddas* utan, med avseende på dess teoretiska fundament, *bytas ut*. Ur politisk synvinkel upplevdes det av central betydelse att det revolutionära arbetet var förankrad i en *korrekt* vetenskaplig analys. Överlag kännetecknades den althusserianska konstellationens kunskapsteori av ett stort vetenskapligt självförtroende, där möjligheten att fastslå objektivt giltiga sanningar var självklar, liksom det fanns en tendens att tillskriva (den vetenskapligt fastställda) teorin en betydelsefull roll ur politisk synvinkel. Den althusserianska vändningen i *Zenit* innebar att en analytisk splittring av den humanistisk-socialistiska konstellationen ägde rum till förmån för två separata konstellationer.

Som avslutande kommentar angående konstellationernas grundläggande struktur kan det konstateras att de båda konstellationernas formering utifrån akademisk tillhörighet har en avgörande inverkan på både begreppsapparat och framställningssätt. Lika påtagligt som att konstellationerna är akademiskt präglade är faktum att det rör sig om manligt strukturerade konstellationer, bestående av män som diskuterar med andra män med referenser till manliga tänkare. Noterbart är dock att det i de "bredare konstellationerna" – det vill säga om man betraktar samtliga inlägg i respektive tidskrift – inte saknas kvinnliga skribenter (om än i klar minoritet). Gemensamt för dessa skribenter är att deras artiklar huvudsakligen behandlar annat än kunskapsteori. När kunskapsteori berörs är den *tillämpad* i en begränsad kontext, exempelvis i analyser över situationen i disciplinen där skribenten är verksam. Däremot formuleras från dessa skribenter inte analyser av kunskapsteorin i generella termer, i form av teorikritik eller med teoriutvecklande

¹⁵⁹ I leninismen betonas just socialismens *vetenskaplighet*, och denna vetenskaps objektiva status. Detta innebar alltså att ett teoretiskt släktskap förelåg med althusserianismen, även innan Althusser blev uttalad marxist-leninist.

ansatser. Detta säger uppenbarligen något om vilka inom konstellationerna som upplevde sig ha utrymme att "ta tag i de stora frågorna", och är således ett grundläggande drag i hur konstellationerna var strukturerade.

4 Vetenskapsdebatter

Vänsterakademikernas kunskapsteoretiska debatter 1967-1969 bestod av två faser: i en första fas debatterade man mot ”storsamhällets” vetenskapliga företrädare från en någorlunda gemensam position som kan betecknas som en *nyvänsterns position*. Denna gemensamma position bröts i och med *Zenit*-kretsens ompositionering mot althusserianism, när konflikten främst skulle utspelas sig vänsterakademiker emellan.

Kapitlet är strukturerat utifrån dessa två faser – där det första delkapitlet redogör för polemiken som riktades mot etablerade akademiker (och deras svar när sådana gavs). Det andra delkapitlet behandlar debatten mellan de två konstellationerna.

4.1 Förnuftsdebatter: kritik mot storsamhället i vänsterintellektuella tidskrifter

UNGA FILOSOFERS FÖRSTA HÄFTEN: RADNITZKY-DEBATTEN

”I grunden är det en konflikt mellan två olika sätt att leva.”¹⁶⁰

”I Elzingas ögon är sådana som Segelberg och jag säkerligen bara akademiska papperstigrar på fel sida i det världshistoriska dramat.”¹⁶¹

Som tidigare påpekats väckte Radnitzkys avhandling stort intresse bland vänsterakademiker. I *Häftens* första nummer bidrar också Radnitzky själv med två kommentarer, författade tillsammans med Aant Elzinga, även han verksam vid den vetenskapsfilosofiska institutionen i Göteborg. Den första artikeln ”Anglosaxisk kontra kontinental vetenskapssyn” utgjordes av tre delar: i den första tecknar Elzinga en lång, historisk bakgrund till de moderna vetenskapsfilosofiska uppfattningarna från 1500-tal till idag.¹⁶² Därefter ger Radnitzky i den andra delen en presentation av vetenskapsteorin som självständig disciplin, liksom ämnets (och den egna uppsatsens) nytta.¹⁶³ Detta följs av den tredje delen där Elzinga betonar värdet av Radnitzkys avhandling, men också dess perspektivs otillräcklighet ur en

¹⁶⁰ George Radnitzky & Aant Elzinga – ”Om intolerans och forskningens frihet” i *Häftens* 68:1-2 (1968), s. 59

¹⁶¹ Anders Wedberg, ”Om Radnitzkys avhandling” i *Häftens* 68:3 (1968), s. 43

¹⁶² Elzinga & Radnitzky – ”Anglosaxisk kontra kontinental vetenskapssyn” i *Häftens* 68:1-2 (1968), s. 37ff

¹⁶³ *ibid*, s. 41ff

marxistisk synvinkel.¹⁶⁴ Värt att notera är att Elzinga var en udda, men återkommande, fågel i *Häftan*-sammanhanget: han var förvisso knuten till den i sammanhanget mer liberala Radnitzky, men företrädde för egen del en maoistisk vänsterposition, mer militant och annars sällan företräd i *Häftan*.

När det gäller Radnitzkys författade del är det mest intressanta kontrasten mot de av Elzingas författade delarna. Någon vänsterpositionering innehåller den inte – det enda som direkt tilltalar en vänsterpublik är att han hävdar att ”ideologikritik” kan vara en del av ämnets praktik: ”ty forskningen sker i ett [sic] intellektuell miljö där många utom-intellektuella faktorer påverkar den”.¹⁶⁵

Elzingas första del är en vetenskapshistoriska framställning i form av en revolutionernas och *avmystifieringarnas* historia: Francis Bacon och Descartes ”gjorde negationen av skolastiken till sitt program”¹⁶⁶, och skrivs tillsammans med Galilei och Hobbes in bland avmystifieringens rationella förkämpar. I den historiska framställningen – som Elzinga själv benämner som något schematisk – följs genombrotten av att två skolor utvecklas: en anglosaxisk ”mekanistisk” och a-historisk å ena sidan, och en kontinental romantisk naturfilosofi å andra sidan.¹⁶⁷ Utlöpare för den anglosaxiska skolan har blivit förhärskande i Sverige, i form av steril empirism. Medan empirismen under de vetenskapliga revolutionerna varit en progressiv filosofi, så har den idag kommit att spela inte bara en ”reaktionär roll” genom att konservera ett visst tänkande och ”föråldrade idéer”, på det ”ideologiska planet” har den bidragit till samtidens vetenskapskris: ”I dag driver fortfarande efterföljare till Bacon, Locke och Hume sin häxjakt på ’metafysik’”.¹⁶⁸ Idag är det avmystifieraren Bacons efterföljare som mystifierar: de lägger ”dimridåer över den sociala verkligheten och i synnerhet över det vetenskapliga arbetet.”¹⁶⁹ Här återkommer tankefiguren som vi sett Jan Otto Andersson tidigare använda: vänsterakademikerna som verkliga efterföljare till den borgerliga traditionens upphöjda föregångsmän.

I Elzingas avslutande del följer han upp den mer generella presentationen som Radnitzky givit med en mer ingående analys av vad som är nytt och relevant med Radnitzkys perspektiv, han behandlar den historiska situation som vetenskapen nu befinner sig i. Empiristerna har genom den förhärskande logiska symbolismen satt en ”semantisk slöja kring sig” som gör att de inte ser sig själva som del av den verklighet de studerar, vilket medför att de är ur stånd att förstå mänskliga handlingar. Empiristen ”lever i illusionen att det finns en rent objektiv nivå utanför samhället”.¹⁷⁰ Humanvetenskaperna måste däremot inse att den ”sysslar med mänskliga varelser men är också utförd av sådana”.¹⁷¹ Den anglosaxiska traditionen är dock dömd att försvara det rådande systemet, även om detta tar sig en ”allt mer totalitär kritik”:

¹⁶⁴ *ibid*, s. 43ff

¹⁶⁵ *ibid*, s. 41

¹⁶⁶ *ibid*, s. 37

¹⁶⁷ *ibid*, s. 38

¹⁶⁸ *ibid*, s. 39

¹⁶⁹ *ibid*, s. 40

¹⁷⁰ *ibid*, s. 45

¹⁷¹ *ibid*, s. 47

Den kritiska, dialektiska tradition som Radnitzky hämtar sin inspiration från, kommer att kritisera och revoltera mot detta system, på samma sätt som Frankfurtskolan gjorde på trettioalet. Radnitzky varnar oss för faran av ett moraliskt vakuum producerat av alienationen av teori från praxis. Han anser att detta gap beror på empiristernas doktrin om värdenneutralitet och ”ren objektivitet. Han varnar för att olika former av anti-demokratiska idéer och handlingar kan växa fram för att fylla detta tomrum.¹⁷²

Avslutningsvis tar Elzinga itu med frågan att Radnitzky trots allt inte är marxist: Radnitzky knyter den hermeneutisk-dialektiska metoden till ett sökande efter en *etik*, något Elzinga menar hänger ihop med att han tillhör den ”idealistiska sidan av den dialektiska strömningen” som går tillbaks på individualistiskt tänkande i en liberal, humanistisk tradition. Konsekvensen är ett reformistiskt snarare än revolutionärt tänkande. Hos Radnitzky saknas klassbegreppet som ”social och historisk kategori” vilket bland annat leder till slutsatsen att ”repressionen under monopolkapitalism och byråkratisk socialism” härleds till samma rent *teknologiska* orsaker. I praxis betyder detta att det ”moraliskt rätta” sätts framför det politiskt rätta: ”man sänder medicin istället för vapen till FNL.”¹⁷³

Men vad Elzinga lyfter fram som betydelsefullt är Radnitzkys traditionsbrott med positivismen på det teoretiska planet, vilket ger möjligheter för den som vill *revoltera* mot den ”angloamerikanska socialvetenskapen” och dess manipulation.

I sin andra artikel i samma nummer lägger Elzinga och Radnitzky fokus på de forskningspolitiska aspekterna av Radnitzkys avhandling och den etablerade filosofins kritik, men även här betonar Elzinga klyftan dem emellan: medan Radnitzky eftersöker en forskningens frihet menar Elzinga att forskningen aldrig är fri: ”Felet är inte att forskningen är ofri eller bunden. Det avgörande felet är för mig att så mycket av vetenskapen i dag är i *fel händer*.” Om vetenskapsmännen blev organiserade och *politiserade* skulle de se att de arbetar för reaktionära krafter, och då skulle de kunna göra gemensamt motstånd mot detta.¹⁷⁴ Elzinga drar långtgående slutsatser från konflikten mellan Radnitzky och den etablerade akademien, det är

... mer än bara en motsättning mellan (...) två vetenskapsfilosofiska ståndpunkter. I grunden är det en konflikt mellan två olika sätt att leva. (...) Krisen inom de moderna s.k. socialvetenskaperna och filosofin är ett symptom på en kris för hela vår civilisation med dess produktions-, stats- och maktapparat. / Det är rätt att göra uppror, och inte minst, som t.ex. Francis Bacon gjorde på sin tid, mot den etablerade synen på vetenskapen.¹⁷⁵

¹⁷² *ibid*, s. 45

¹⁷³ *ibid*, s. 48

¹⁷⁴ Radnitzky & Elzinga, ”Om intolerans och forskningens frihet”, *Häften* 68:1-2 (1968), s. 59

¹⁷⁵ *ibid*

Hos Elzinga är de vetenskapsteoretiska debatterna uppenbarligen av politisk vikt på högsta nivå. Detta är något som filosofiprofessor Anders Wedberg, som häftigt kritiserat Radnitzkys avhandling, anknuter till i en kort replik som publiceras i påföljande nummer av *Häftet*: ”I Elzingas ögon är sådana som Segelberg och jag säkerligen bara akademiska papperstigrar på fel sida i det världshistoriska dramat.”¹⁷⁶ Wedberg menar att han, tillsammans med professor Ivar Segelberg, felaktigt utpekats som logiska empirister i debatten: ”låt vara att vi erkänner dess oförnekliga stora förtjänster”.¹⁷⁷ Wedberg menar att hans kritik berör forskningsetiska dimensioner (bland annat hade man vänt sig emot att Karl-Otto Apel, som i uppsatsen omnämndes i positiva ordalag, ingick i avhandlingens betygsjury). Förutom detta har han inte heller kritiserat den ”hermeneutisk-dialektiska” skolan som sådan, utan att Radnitzky i sin behandling av den skriver ”så ytligt och så oklart”.¹⁷⁸

Överlag visar Wedberg inte något intresse av att föra debatten vidare, men noterar ändå skillnaden mellan Elzinga och Radnitzky i frågan om forskningens frihet. Medan Elzinga menar att vetenskapen inte kan vara fri i nuvarande ”civilisation med dess produktions-, stats- och maktapparat”, så är Radnitzkys synsätt att forskningens frihet inskränks av det akademiska etablissemanget. Wedberg konkluderar att Radnitzkys definition av forskningens frihet egentligen bara betyder ”fritt fram för Radnitzky”. Wedberg avslutar inlägget med en syrlig kommentar gällande Radnitzkys person: ”Elzingas syn förefaller mig mer sympatisk. Det är ju inte karriäristens.”¹⁷⁹

STORSAMHÄLLETETS FÖRETRÄDARE I SKOTTGLUGGEN

”Frågan är: vad är vunnet med en sådan katalog?”¹⁸⁰

Vi har ovan sett den dubbla reaktionen som Radnitzkys avhandling mötte: framför allt uppskattade vänsterakademikerna att han öppnade upp för nya perspektiv inom vetenskapsteorin, å andra sidan framstod det klart att han politiskt och teoretiskt befann sig ganska långt ifrån de själva. En annan akademiker som fick en liknande ”dubbel status”, men som dessutom var en utpräglad etablissemangsföreträdare, var Gunnar Myrdal. I nummer 69:1 av *Häftet* visar Göran Hembergs artikel upp det dubbla förhållningssätt som fanns till Gunnar Myrdals vetenskapsteori (vilken i vissa delar påminner om behandlingen av Myrdal som Ingvar Johansson stod för i *Zenit*). Även om Myrdal lyfter fram värderingarnas roll i vetenskapen drar han inte några radikala slutsatser av detta: ”Han säger att värderingar nödvändigtvis genomsyrar forskningen, men han visar inte hur, var eller varför.”¹⁸¹ Hemberg kritiserar också Myrdals lösning på objektivitetsproblemet, i form av att vetenskapsmannen rannsakar och redovisar sina värderingar: ”Frågan är: vad är

¹⁷⁶ Anders Wedberg, ”Om Radnitzkys avhandling” i *Häftet* 68:3 (1968), s. 43

¹⁷⁷ *ibid*, s. 42

¹⁷⁸ *ibid*

¹⁷⁹ *ibid*, s. 43

¹⁸⁰ *ibid*, s. 49

¹⁸¹ Göran Hemberg, ”Om värdeprenisser” i *Häftet* 69:1 (1969), s. 48

vunnet med en sådan katalog?”¹⁸² Den myrdalska lösningen för att befria sig från fördomar och dåligt underbyggda värderingar beskrivs som ”en slags reningsprocess, en moralisk katarsis”. Hemberg framhåller också att en myrdalsk ”katalog” inte hindrar att forskaren under arbetet styrts av andra värderingar än de som öppet angivits. Att Myrdal sätter sådan tilltro till den här processen gör att han kan frammana idén om en ”vetenskap som produkt” som skiljer sig från den vetenskapliga processen, men denna ”prydliga distinktionen mellan det som är fakta och det som är värderingar (...) återfinns nog bara i vissa förenklade filosofiska analys-schemata, knappast i verkligheten.”¹⁸³

Ytterst representerar Myrdal en ”idealistisk upplysningsfilosofi”, i motsats till marxismen. Denna filosofi blir dessutom idealistisk: eftersom forskaren upplever att denna renar sig från fördomar har Myrdal ett synsätt där forskaren och den ”bildade eliten” har ”högre värderingar än andra” som får verka genom ”samhällets officiella organ”. När dessa högre värderingar konfronteras mot de lägre, vilka grundar sig på fördomar, uppstår en konflikt”.¹⁸⁴ Denna idé vänder sig Hemberg emot:

Att offentliga, institutionaliserade värderingar skulle fungera som någon slags motor för utvecklingen, har jag mycket svårt att se. Snarare utgör de väl tillsammans just den idealiserande mask, som legitimerar det bestående och utgör ett av samhällets effektivaste skydd mot förändringar.¹⁸⁵

I samma anda som Wedberg, som ett annat exempel på riktad kritik mot storsamhällets företrädare, kan Göran Fredrikssons uppgörelse med Tingsten nämnas. Fredriksson plockar isär Tingstens tolkning av marxismen, och sätter detta i samband med den tingstenska tesen om att ideologierna i och med välfärdssamhällets framväxt och den rationella samförståndsandan höll på att dö ut. Marxismen liknades av Tingsten – som ett typexempel på karaktären hos efterkrigstidens kulturradikalism – vid religiöst tänkande: produktivkrafterna motsvarade Guds plats som den ”yttersta orsaken” till allt som sker.¹⁸⁶ Fredriksson visar hur grund och otillräcklig denna framställning av marxismen är, och Tingstens ”logiska” analys av marxismen klassas av Fredriksson som tydligt ideologisk. Han avslutar: ”En rimlig konklusion av min artikel blir väl då: ideologierna är inte döda.”¹⁸⁷ Den althusserianska konstellationens företrädare skulle hålla med om slutsatsen: ”Ideologierna är inte döda, inte ens inom vänstern. Tyvärr.”

¹⁸² *ibid*, s. 49

¹⁸³ Göran Hemberg, ”Om värdepremisser” i *Häftet* 69:1, 50

¹⁸⁴ *ibid*

¹⁸⁵ *ibid*

¹⁸⁶ Göran Fredriksson, ”Tingsten vederlägger ’Marx’”, *Häftet* 69:1 (1969), s. 39

¹⁸⁷ *ibid*, s. 42

4.2 Rationalitet och revolution: polemik mellan revisionister och althusserianer

”DEN NYA” ALTHUSSER MÖTER KRITIK I *HÄFTEN*

”... och attityden är ganska pretentiös, ibland på gränsen till det löjliga.”¹⁸⁸

Som framgått var den första receptionen av Althusser i *Häftet* ambivalent: man var intresserad av vissa kunskapsteoretiska aspekter, men förhåll sig skeptisk till den strikta avgränsningen mellan ”ungdomsverk” och ”mogna verk” i Marx’ författarskap. Detta förändras i och med Althusserns korta bok *Lénine et la philosophie* som gavs ut 1969 (den skulle komma i svensk översättning senare samma år med titeln *Lenin och filosofin*).¹⁸⁹ Fjellström ger i nummer 69:4 av *Häftet* ett mycket kritiskt betyg till Althusserns ompositioneringar i sin vetenskapsuppfattningar. Framför allt ser filosofen Fjellström ogillande på hur filosofin förpassats till andra rangens status i Althusserns nya vetenskapliga system. I Althusserns tidigare system var den marxistiska filosofin (den dialektiska materialismen) en ”objektiv vetenskap” grundad i den (förvisso primära) övergripande teorin – den *historiska* materialismen. Den dialektiska materialismen var i denna skepnad i grunden en *kunskapsteori* om ”tänkandets lagar”.¹⁹⁰ Från att vara central kunskapsteori har *filosofin* som sådan – inklusive den marxistiska – hos Althusserns nu förlorat sin ”karaktär av vetenskap”. Fjellström lyfter fram Althusserns påstående om att filosofin ”bör upptäcka att den inte är någonting annat än politik som är utklädd på ett visst sätt, politik bedriven på ett visst sätt, politik idisslad på ett visst sätt.” Filosofin förs in i ”ideologins” sfär och ses som uttryck för den ”rena subjektiviteten”.¹⁹¹

Althusserns ompositionering tolkas av Fjellström som ett sätt att hålla fast vid påståendet att *vetenskapen* är helt värderingsfri, något som däremot kampen mellan vetenskap och ideologi inte är. Det är i förhållande till denna kamp som den marxistiska filosofin träder in och utkämpar en kamp *åt* vetenskapens vägnar:

Filosofin har *två funktioner*. Den *första* består i att den intervenerar i *den teoretiska sfären* och att den där inför ett *politiskt moment*. [...] Filosofins *andra* funktion är att den *intervenerar i politiken*. Den gör det genom att introducera och representera ”vetenskapligheten i politiken, hos de klasser som är engagerade i klasskampen.”¹⁹²

¹⁸⁸ Roger Fjellström, ”Filosofin och ideologiproblemet hos Althusser”, *Häftet* 69:4 (1969), s. 45

¹⁸⁹ Louis Althusser, *Lenin och filosofin* (Staffanstorps 1969)

¹⁹⁰ Roger Fjellström, ”Filosofin och ideologiproblemet hos Althusser” i *Häftet* 69:4 (1969), s. 46

¹⁹¹ *ibid*

¹⁹² *ibid*, s. 46f

Fjellström är ännu inte helt säker på hur Althusser's nya bok ska tolkas, men landar i att den grundar sig på ett "implicit" synsätt där vetenskapen inte längre kan skiljas från ideologin genom sina "mer objektiva egenskaper" som logisk koherens och stringens i begreppsbyggnaden, som Althusser tidigare uppfattat det. Hos den "nya" Althusser däremot är gränsdragningen mellan vetenskap och ideologi

ett uttryck för *politiska* och inte teoretiska intressen. Det innebär, tycks det mig, en ganska överdriven *politisering* av teorin – och den extrema motsatsen till Althusser's tidigare ståndpunkt. (...) Enligt en sådan ståndpunkt – och detta sägs ganska explicit – skulle tankar som förklaras "sanna" *inte* kunna *bevisas* på något vetenskapligt sätt, utan måste accepteras som sådana på grundval av politisk ståndpunkt.¹⁹³

Althusser's ompositionering menar Fjellström utgår från den historicistiska traditionens – och vänder därmed althusserianismen mot sig själv – förståelse av ideologi som "socialt medvetande". Ideologiska problem har utifrån denna förståelse inget eget objekt eftersom dess "subjekt ligger *utanför* den själv, i de sociala intressen som för tillfället styr den", således ger lösningen på ett ideologiskt problem ingen verklig kunskap; den ger endast lösning på ett icke-teoretiskt, t.ex. ett politiskt, problem. Kännetecknande för filosofin är att den, till skillnad från andra vetenskaper, inte har något eget objekt och därför har formen av *ideologi*.¹⁹⁴

Fjellström sätter också Althusser's ompositionering i en partipolitisk kontext. Althusser var medlem i det franska kommunistpartiet, från vilket kritik hade kommit att hans filosofi förringade politikens roll: "Artikeln om filosofin som revolutionens vapen – och delvis den nya boken – kan uppfattas som en avbön till partiet."¹⁹⁵ Det övergripande omdömet blir hårt: "Teoretiskt är den inte särskilt högtstående och attityden är ganska pretentiös, ibland på gränsen till det löjliga."¹⁹⁶

INTERNA KONFLIKTLINJER: THERBORNS ANGREPP PÅ DEN KRITISKA TEORIN

"Kritisk teori, kritisk vetenskap, kritiska studier, kritisk tänkande, allt som innehåller ordet "kritik" eller "kritisk" har blivit mode."¹⁹⁷

Göran Therborn publicerar under 1969 en längre analys i två delar i *Häftet*, vilken behandlar den kritiska teorins historia och nuvarande ståndpunkter. Intressant nog ger *Häftet* stort utrymme till analysen trots att den avslutas med hårda angrepp på just *Häftet* och dess skribenter, vilka beskrivs som skandinaviska arvtagare till den kritiska teorin.

¹⁹³ *ibid*, s. 47

¹⁹⁴ *ibid*, s. 48

¹⁹⁵ *ibid*

¹⁹⁶ *ibid*, s. 45

¹⁹⁷ Göran Therborn, "Från revolutionär teori till akademisk metafysik – till den kritiska teorins historia. I." i *Häftet* 69:5 (1969), s. 14

Therborns analys består av en historisk översikt av den kritiska teorin, där Therborn tecknar en lång linje som går från Horkheimer som lärjunge till Rosa Luxemburg, via den misslyckade tyska arbetarrevolutionen, vidare till Lukács och bildandet av *Institut für Sozialforschung* och nazismens framväxt på 30-talet. Therborn menar att den kritiska teorin når sin ”radikala höjdpunkt” med Horkheimers och Adornos *Upplysningens dialektik*: ”Därefter börjar den fallande kurva, som leder till Habermas och sedan, efter ett verkligt ras, till Radnitzky och andra skandinaviska metafysiker och ideologer.”¹⁹⁸

Det ska sägas att inte ens Frankfurtskolans radikala höjdpunkt *Upplysningens dialektik* egentligen når särskilt betydelsefulla höjder. Visserligen är den kritiska teorins ”utveckling från revolutionär negation till akademisk metafysik”¹⁹⁹ en förfallshistoria, men redan den revolutionära negationen bar på många problem: Therborn uttrycker vid flera tillfällen att det är lätt att ”känna sympati” för Frankfurtskolans företrädare, men att det som ”på det personliga och moraliska planet ”väcker den progressive läsarens sympati” egentligen är ”den kritiska teorins fundamentala och fatala svaghet, nämligen dess karaktär av absolut negation av det borgerliga samhället.”²⁰⁰ Detta innebär att den revolutionära klasskampen blir ”ren negation av den samhällsliga reproduktionsprocessen”, när det är av central betydelse att uppfatta den som något som ”pågår i och inte som negation av samhället”.²⁰¹ Kunskapsteoretiskt får det enligt Therborn som konsekvens att ”konkreta analyser” av det kapitalistiska samhället ”blockeras”, Therborn menar att det är ohållbart att på detta sätt ”lyfta sig själv i håret och placera sig utanför samhället”.²⁰²

Dess totala negation hänger också ihop med idén om att kapitalismen förstås som en ”essens i stället för en komplex struktur” – i linjer med den kritik av historicismen som vi sett tidigare publiceras i *Zenit*. Den kapitalistiska ”andan” är något som för den kritiska teorin genomsyrar hela samhället, av vilken fascismen betraktas som en yttersta konsekvens. Detta är för Therborn ”vetenskapligt och politiskt ohållbar[t]”, och innebär att den politiska nivån förlorar ”sin specificitet som självständig nivå och betraktas som bestämd av den ekonomiska och den kulturella”.²⁰³

Therborn går också hårt åt vad han kallar Frankfurtskolans ”humanistiska metafysik” som tar uttrycker sig i idén att det hos människor trots deras tillstånd av alienation finns ”en vilja och kamp för att skapa en ’förnuftig’ samhällsordning”.²⁰⁴ Detta är en idé som Therborn menar ”varken har med Marx eller andra uttryck för vetenskapligt tänkande att göra” något som ”torde stå helt klart utan att någon närmare bevisföring är nödvändig.”²⁰⁵ På samma sätt menar Therborn att Frankfurtskolans skepsis mot vetenskapen innebär ett förnekande av vetenskapens

¹⁹⁸ *ibid*, s. 24

¹⁹⁹ *ibid*

²⁰⁰ *ibid*, s. 28

²⁰¹ *ibid*, s. 32

²⁰² *ibid*

²⁰³ *ibid*, s. 25

²⁰⁴ *ibid*, s. 29

²⁰⁵ *ibid*, s. 30

objektiva karaktär och specificitet, vilket Therborn anser är ett förhållningssätt som ”gör våld på Marx’ teori”, något som ”torde stå helt klart”.²⁰⁶

Överlag kan det sägas att Therborns text karaktäriseras av att påstående presenteras som självklarheter, vilket i vissa fall får som konsekvens att eventuella bakomliggande tankegångar inte utvecklas, eller om man så vill: argument saknas. Vissa passager tyder på bristande kunskap om centrala delar av den kritiska teorin, vilket får som följd att den mystifieras. Gällande höjdpunkten *Upplysningens dialektik* ges inte mycket information – ett referat ”på det intellektuellt teoretiska planet” menar Therborn skulle bli alldeles för långt. Kanske säger det också något att Therborn upplever den centrala idén om en *Entzauberung der Welt* [idag är världens avförtrollning eller avmystifiering gängse översättning] som ”en närmast översättlig term”.

I textens andra del framställer Therborn en kritik av Habermas filosofi, som utgår från Habermas installationsföreläsning som professor i Frankfurt eftersom denna enligt Therborn verkar vara nyckeltexten bland skandinaver intresserade av kritisk teori. I och med Habermas förflyttas den kritiska teorin från ”den förtegn ortodoxin till den engagerande revisionismen” – en kritik som följer althusserianska linjer (där ortodoxibegreppet uppfattades som positivt laddat). Habermas empiriska undersökning av den nuvarande kapitalismen utgörs inte av ”systematisk empirisk forskning” utan är snarare av ”impressionistisk karaktär”. Therborn kritiserar bland annat Habermas uppfattning att arbetarklassens emancipatoriska intresse inte kan uttryckas i direkta ekonomiska termer. I samband med detta synsätt har Habermas flyttat fokus ”från produktivkrafter och produktionsförhållanden till arbete och interaktion” och Habermas anslutande kommunikationsideal ses som en ”markant idealistisk och utopisk vridning”.²⁰⁷

I samma utopiska anda gör Habermas sig själv och Marx till ”historiefilosofier” med idéer om ”mänsklighetens förverkligande av sin natur som art”. Habermas tolkningar bli poänglösa eftersom Marx’ ”historiska samhällsteori om produktionssätten” – vilket är centralt för den althusserianska teorin om produktionsätten – ”inte är någon historiefilosofi om människosläktet utan en vetenskap om samhället och historien”. Hos Habermas försvinner vetenskapens specificitet, humanvetenskapernas specificitet, politikens och de politiska institutionernas specificitet.²⁰⁸

Efter en redogörelse över Habermas felaktiga revisioner fortsätter Therborn: ”Vid ändstationen – hittills – för Habermas’ alla revisioner fortsätter Radnitzky.” När Radnitzky förbinder ”Frankfurtskolans vänsterhegelianska ortodoxi” med anknytning till ”liberalen och antihegelianen Popper och Paul Ricœurs revisionistiska psykoanalys blir resultatet ”eklektisk labilitet och beskäftighet samt accentuerad politisk konservatism.”²⁰⁹

Therborns förfallshistoria, där nya försämringar av den kritiska teorin ständigt kontrasteras mot ett – trots allt – bättre förflutet innebär också att de äldre

²⁰⁶ *ibid*, s. 30

²⁰⁷ Göran Therborn, ”Från revolutionär teori till akademisk metafysik – till den kritiska teorins historia. II.”, *Häften* 69:6 (1969), 28f

²⁰⁸ *ibid*, s. 34

²⁰⁹ *ibid*, s. 33f

generationerna desto längre texten löper verkar väcka allt större respekt hos Therborn: Plötsligt är Horkheimers och Adornos ursprungliga kritiska teori inte bara radikala på ett heroiskt men ohållbart sätt, utan ”extremt revolutionär” i kontrast till den moderna kritiska teorins ”kontrarevolutionära” hållning. Therborn avslutar med att säga att något av den ursprungliga ”heroiska” hållningen levt kvar i USA genom Marcuse, men:

Den naturliga respekt som radikala människor känner för denna konsekvens och ståndaktighet bör inte förglömma att den studentrörelse som placerar sig under vingarna på Marcuses ideologi därmed också i sig upptar hela Frankfurtskolans inneboende upplösningstendenser.²¹⁰

Under en avslutande rubrik betitlad *Den västerländska ideologin* (en referens till Marx’ *Den tyska ideologin*) behandlar Therborn vad han uppfattar som den kritiska teorin i Skandinavien (där den fått ett ytterligare ”utslätat, platt drag” i förhållande till de, trots allt, bättre föregångarna).²¹¹ *Den västerländska ideologin* sammanfattar Therborn som ett syndrom där vetenskap och politik reduceras till ideologi.²¹² Therborn lyfter fram *Häftan* och bland annat Elzinga, Fjellström och Israel som företrädare för den västerländska ideologi i en skandinavisk kontext. Det skarpa kritiska omdömet om den kritiska teorin kan enligt Therborn ”med förstärkta accenter” flyttas över på de skandinaviska författarna.²¹³

Therborn framhåller den kunskapsteoretiska nödvändigheten av att upprätthålla en sträng åtskillnad mellan vetenskapen – en framställning som ger kunskap – med ideologi som är en framställning som uttrycker värderingar: Therborn jämför med situationen i naturvetenskapliga discipliner: lika lite som dessa är ”betjänta av någon slapp ’allsidighet’ mellan alkemi och kemi, mellan astrologi och astronomi” så behövs inom samhällsvetenskaperna en ”allsidig” sammanblandning av ”vetenskap och ideologi”. Therborn avslutar med att beteckna *Häftan* som ”en extremt akademisk-reformistisk del av Vietnamrörelsen” som förblivit akademiska reformister.²¹⁴

DEN REVISIONISTISKA KONSTELLATIONEN FÖRSVARAR SIG

”... omisskännliga drag av konventionell akademism”.²¹⁵

Therborns text bemöts med en direkt replik av Åke Löfgren, som inte lämnar några kommentarer till den historiska analysen av Frankfurtskolan. Istället fokuserar Löfgren på Therborns framställning av *Häftan*: för det första förnekar han att man

²¹⁰ ibid, s. 35

²¹¹ ibid

²¹² ibid, s. 37

²¹³ ibid, s. 35

²¹⁴ ibid, s. 37

²¹⁵ ibid, s. 40

skulle vara svenska utlöpare av Frankfurtskolan – framför allt vill man ”arbeta självständigt”.²¹⁶

Anklagelsen om att man skulle förneka vetenskapens och politikens specificitet bemöter Löfgren genom att hävda att Therborns (i förlängningen althusserianismens) skarpa åtskillnad mellan vetenskap och ideologi kommer nära den positivistiska traditionen med sin ”skarpa åtskillnad mellan empiriska påståenden och värdeutsagor”. Dels menar Löfgren att denna distinktion inte finns hos Marx, och dessutom, menar Löfgren, använder Therborn det ”ovanliga tillägget” att värdeutsagorna är *falska* – vilket inte heller överensstämmer med ”Althusser-skolan”. Löfgren stödjer sig på Poulantzas, som ska ha förklarat att ideologier varken är sanna eller falska. Löfgren framlägger dessutom en skarp kritik av Therborns definition av vetenskap som sådan framställning ”som ger kunskap”. Dels är definitionen banal, men den säger heller inte emot att den kunskap som framställs har sitt ursprung i särskilda utgångspunkter eller står i samband med intressen och värderingar. I samband med detta vänder Löfgren också anklagelsen om akademism tillbaka på Therborn: frågan om det ”verkliga” är möjligt med värderingsfri samhällsvetenskap kan få ”omisskännliga drag av konventionell akademism”.²¹⁷ En mer produktiv frågeställning är istället *i vilken mening* av begreppet kunskap som kunskap är värdefullt, och vad betingelserna för en sådan kunskap är.²¹⁸ Löfgren framhåller också att det finns skäl att diskutera *vems intresse* idén om en helt värderingsfri samhällsvetenskap tjänar. Löfgren påpekar att sambandet mellan leninismens elitism och tron på vetenskaplig objektivitet bör uppmärksammas: den senare tron kan användas som ”legitimering av elitens roll” och tjänar därför denna (vetenskapliga) elits intresse.²¹⁹ Här framträder det antiauktoritära arvet från *den nya vänstern* hos den revisionistiska konstellationen, i kontrast till den althusserianska konstellationens leninism. Löfgren gör också en osmickrande inhemsk parallell: Therborns avpolitisering av vetenskapen kan ”paradoxalt leda tankarna till 50-talets debatt om ideologiernas död” där elitens roll påminner ”om teknokratins i den borgerliga ideologin”.²²⁰

Löfgren misskrediterar avslutningsvis Therborn för de många vänsterpositioner han intagit under 60-talet:

Man kan visserligen se något komiskt i att det finns få vänsterståndpunkter som inte någon gång intagits av Therborn, och också med viss rätta mena att ändringarna skett alltför snabbt och varit alltför genomgripande för att inge förtroende. Men det jag främst reagerar mot är den självsäkerhet Therborn uppträder med, vilken ståndpunkt han än för tillfället försvarar.²²¹

²¹⁶ Åke Löfgren, ”Några kommentarer till Göran Therborn” i *Häftet* 69:6 (1969), s. 43

²¹⁷ Göran Therborn, ”Från revolutionär teori till akademisk metafysik – till den kritiska teorins historia. II.”, *Häftet* 69:6 (1969), 40

²¹⁸ *ibid*, s. 41

²¹⁹ *ibid*, s. 40

²²⁰ *ibid*, s. 42

²²¹ *ibid*, s. 43

Den enda konstanten som Löfgren ser i Therborns ompositioneringar är att ”oavsett vilken ståndpunkt han intagit, har han ofta framhävt en elits och vetenskapernas ledande roll.”²²²

Snart efter Therborns inlägg och Löfgrens svar kom den revisionistiska konstellationen centrerad kring *Häftet* att kraftigt omformas. Även om det i retrospektiv är svårt att uppfatta det som att Therborn ”vann” den kunskapsteoretiska debatten medförde leninismens ökade inflytande på den radikala vänstern problem för *Häftet*, bland annat på grund av dess kopplingar till socialdemokratin. De ledande skribenterna Åke Löfgren och Roger Fjellström kom att misskrediteras för sina socialdemokratiska medlemskap och lämnade redaktionen i och med 1969 års sista nummer tillsammans med Anna Wigforss och Hans Mathlein.²²³ Ekelund framhåller hur en utbredd leninism inom vänstern skadade Löfgren och Fjellströms trovärdighet – men visar också att Löfgren bidrog till att göra sig själv omöjlig: han ville införa ett öppet avståndstagande till leninismen i *Häftet*. Mot detta kunde de andra redaktionsmedlemmarna framhålla tidskriftens tradition av att verka som en bred debattplats för den radikala vänsterns alla strömningar.²²⁴

Oavsett bakomliggande orsaker innebar konstellationens omformering också ompositioneringar i tidningen. Många av de drag som varit kännetecknande för den revisionistiska konstellation tonas ner i tidskriften: sådant som antiteknokrati, alienationsteoretiserande, breda utforskningar av den marxistiska traditionen, med utrymme för både revisioner och eklekticism, fick mindre utrymme till förmån för mer ortodoxa framställningar av marxismen. Däremot blev *Häftet* aldrig leninistisk, och fortsatte vara starkt antialthusseriansk. Något avståndstagande från den tidigare riktningen gjordes inte heller, vilket också innebar att vissa drag av den trots allt överlevde. I en ledare från 1971 års utgivning fastslår man med ett nytt tonläge att ”marxismen är den vetenskapliga socialismen. Det förpliktar.”²²⁵ Här vänder man sig mot det ”ideologiska förhållningssättet” till marxismen där den ses som ett ”färdigbyggt, fulländat och slutgiltigt bevisat system”.²²⁶ Härmed använder man, till skillnad från förr, det bland althusserianer centrala begreppspar ”vetenskap-ideologi”. Men man menar vidare att *socialismen* inte görs rättvisa genom ett ”helt igenom vetenskapligt förhållningssätt”, ty denna ”innefattar också en människosyn och en därpå grundad politisk filosofi” vars essens är: ”det är rätt att göra uppror!”, en rätt som inte vetenskapen kan ge bevis för eller mot.²²⁷

PÅ DEN KUNSKAPSTEORETISKA FRONTEN INTET NYTT: HÖGT TONLÄGE, LÅSTA POSITIONER (1970 -)

²²² *ibid*, s. 41

²²³ Ekelund 2017, s. 414

²²⁴ *ibid*, s. 415

²²⁵ Osignerad ledare, ”Marxismen” i *Häftet* 71:1-2 (1971), s. 3

²²⁶ *ibid*, s. 2

²²⁷ *ibid*, s. 3

”Den är intellektuellt torftig, tyngd av ’substantivsjuka’, utan stilistisk finess och tjugig ...”²²⁸

Även om leninismen vann allt bredare stöd inom den radikala vänstern så brottades den althusserianska skolan redan i slutet av 60-talet med stora problem. Ekelund påpekar att man hade ”interna problem”, som bestod i att man inte kunde ge någon förklaring till vad den specifika vetenskapligheten som det egna filosofiska systemet ville erbjuda egentligen bestod av. Denna vetenskapliga status byggde på att man helt enkelt accepterade Althusserns upphöjelse av *Kapitalet* som det grundläggande verket för en ny, revolutionerande vetenskap. Den vetenskapliga statusen kunde bara definieras negativt i relation till 1800-talets ideologier och historiefilosofi, men någon positiv definition kunde inte framläggas.²²⁹ I förlängningen bidrog detta – tillsammans med kritik från kommunistpartiet – till den omtalade ompositioneringen av filosofins status. Denna betraktades inte längre som en vetenskaplig grund för all forskningsverksamhet, utan fick enbart den mindre attraktiva statusen som en *möjlig* filosofisk position som forskare helt enkelt kunde uppmanas att sluta upp bakom.²³⁰

Med bakgrund av detta tycks det som att förhoppningarna om ett produktivt forskningsprojekt utifrån althusserianismens filosofiska och vetenskapliga system blev allt svårare att föreställa sig: konsekvensen blev att tidigare positioneringar bevakades och cementerades. Gamla argument återanvändes, paketerade med allt skarpare invektiv mot motståndaren. Dessa inlägg från 1970 och framåt ligger egentligen utanför uppsatsens avgränsning, men fungerar som en epilog till debatterna 68-69.

Torbjörn Tännsjö ingick från och med 1971 i redaktionen för *Häftet*. I nummer 72:2-3 publiceras hans artikel ”Mot Althusser”. I artikeln framgår Tännsjöns identifikation med den analytiska filosofin, den övergripande kritiken av Althusser är: ”Frågeställningarna är inte klart definierade, resonemangen är osammanhängande och osystematiska”.²³¹ Vidare har Althusser ett outvecklat kunskapsbegrepp, som inte gör skillnad på kunskap som något abstrakt, ett tankemässigt innehåll, å ena sidan, och å andra sidan kunskap som något konkret föreliggande, en persons eller klass’ ”konkret föreliggande föreställningar”, vilket leder till synen på dialektisk materialism (den marxistiska filosofin) som specialfall av den övergripande historiska materialismen. Detta ger också tanken om ”sanningskriterier som internt-teoretiskt”, vilket bygger på tesen om ”kunskapsakten som en produktionsprocess”, vilket är ”en trivial tes”.²³²

Torbjörn Tännsjö menar också att idén om relativ autonomi för vetenskap, ideologi och politik aldrig systematiskt underbyggs. Althusser laborerar (kanske omedvetet) med flera olika ideologibegrepp och använder en ”manipulativ argumentationsmetod” som spelar på begreppets mångtydigheten. I förlängningen

²²⁸ Torbjörn Tännsjö, ”Therborns ’vetenskapliga’ socialism” i *Häftet* 73:2-3 (1973), s. 63

²²⁹ Ekelund 2017, s. 384

²³⁰ *ibid*, s. 385

²³¹ Torbjörn Tännsjö, ”Mot Althusser”, *Häftet* 72:2-3 (1972), s. 28

²³² *ibid*

gör detta att Althusser blir helt oförmögen att inse ”hur värderingar och intressen på väsentliga sätt kommer in i forskningsprocessen”, och Althusser faller in i positivism när han inte ser att viktiga aspekter av det vetenskapliga arbetet påverkas av ens politiska perspektiv, eller att ”inta en ’klasståndpunkt’ om man så vill”.²³³

Tännsjö menar att Althusser inte ens kan beskyllas för stalinism eller ”elitteorier” eftersom hans funderingar om teoretisk produktion är för triviala för att ge stöd åt den ena eller andra i frågan om ”elitism kontra spontanism”. Överlag bedöms Althusser som ”en akademisk avvikelse från marxismen”. Tännsjö avslutar med en syrlig kommentar för att understryka banaliteten i Althusserns teoretiserande: ”Tanken om att ekonomiska förhållanden bestämmer en hierarki av andra typer av orsaker med avseende på kausal betydelse, skulle nog gå att göra något av.”²³⁴ I samma nummer publiceras en kritik av Göran Hemberg som riktar sig mot Charles Bettelheim som ”en polemiserande althusserian” där han klassar Althusser filosofi som ”utpräglat spekulativ”.²³⁵ Kaj Sköldberg framför i detta nummer en sågning av Poulantzas’ politiska teori.²³⁶

Senare samma år ger Göran Therborn ett allmänt hållet försvar av Althusser, vilken till sin form ger intryck av en althusserianism på defensiven, med resultatet att gamla sanningar radas upp. Althusser lyfts fram som ”marxist-leninistisk filosof” och Therborn redogör för althusserianska käpphästar som brytningen mellan Marx och hans föregångare, Marx egen brytning med ”humanism- och alienationsteorin” och hävdandet av teorin och vetenskapens specificitet. Förutom detta vill Therborn lyfta fram den självkritik Althusser gjort ”i god kommunistisk anda”, samtidigt som man måste förstå att Althusserns texter alltid präglats av att de varit ”inlägg i en konkret politisk situation”.²³⁷ Therborn dömer ut alienations- och reifikationstänkandet som ”utslag av rent borgerlig eller förborgerliga romantisk ideologi” som sätts i samband med ”aktuella nyromantiska strömningar” som den gröna vågen i miljödiskussioner.²³⁸ Therborn avslutar texten med läshänvisningar av Althusserns texter, vad som bör läsas och i vilken ordning.²³⁹ Men Therborn vill också ge en misskrediterande sammanfattning av vilka Althusserns kritiker är:

Vilka är då Althusserns kritiker? För det första kommer naturligtvis kritik från alla dem som vill knyta marxismen till någon variant av borgerlig filosofi, borgerlig sociologi eller teologi, från alla som från borgerlig utgångspunkt bekämpar marxismen-leninismen. Förutom den borgerliga finns också den vänsteristiska kritiken, dvs. de som från mera spontanistiska och ibland anarkiserande föreställningar kritiserar och angriper leninismen. (...) En tredje huvudgrupp kritiker kan sägas framföra en sekteristisk kritik. I många av de nya revolutionära grupperna finns det en stark tendens att med några svepande

²³³ *ibid*, s. 29

²³⁴ *ibid*, s. 29

²³⁵ Göran Hemberg, ”Mot en polemiserande althusserian”, *Häftet 72:2-3* (1972), s. 42

²³⁶ Kaj Sköldberg, ”Poulantzas’ politiska teori”, *Häftet 72:2-3* (1972), s. 40

²³⁷ Göran Therborn, ”Louis Althusser – marxist-leninistisk filosof”, *Häftet 72:8* (1972), s. 36f & 46

²³⁸ *ibid*, s. 42

²³⁹ *ibid*, s. 47

fördömanden avgärda alla inlägg utom de klassiska texterna och den egna gruppens läsning av dem.²⁴⁰

Några nummer senare återkommer Tännsjö med en kort hållen replik där Tännsjö säger sig bli ”illa berörd” av Therborns argumentationsteknik. Talet om vetenskaplig socialism till trots visar Therborn ”tydlig ovilja mot rationell diskussion”. Tännsjö recenserar Therborns artikel:

[Den] gör ingen klokare. Den är intellektuellt torftig, tyngd av ’substantivsjuka’, utan stilistisk finess och tjugig i sin klassifikation av obekväma ståndpunkter som ’borgerliga’, ’småborgerliga’, ’vänsteristiska’, ’spontanistiska’, ’anarkiserande’ och ’sekteistiska’. Får inte arbetarklassens representant på teorins område en bättre vapendragare är både representanten och den representerade illa ute. Eller klarar sig arbetarklassen ändå?²⁴¹

Det mest polemiska svaret på Therborns text levererar Kaj Sköldberg i nummer 74:1 av *Häftet*. Sköldberg menar att althusserianismen inte bara är en Marxtolkning sämre än andra tolkningar, han menar att den *strider* mot Marx’ egna åsikter. Detta försöker han belägga genom att ställa diverse Marxcitat i kontrast till althusserianska formuleringar. Men Sköldberg polemiserar framför allt direkt mot Therborn: han ska inte få ”komma undan genom att skriva så svagt som möjligt”. Sköldberg menar att man inte ska rycka på axlarna åt dåliga skribenter: ”Så länge de fungerar som auktoriteter måste de kritiseras, till dess deras auktoritet raserats.”²⁴² Därmed hade de kunskapsteoretiska diskussionerna mellan althusserianer och revisionister nått sitt mest infekterade läge – vilket också är det historiska läge i vilket den här framställningen får lämna den kunskapsteoretiska utvecklingen hängandes. Den kunskapsteoretiska ”spelplan” som uppsatsen undersökt skulle snart luckras upp, delvis i takt med att Althusser förlorade sin status som självklar referenspunkt. *Zenit*-konstellationen fjärmade sig stegvis från det althusserianska programmet, och den revisionistiska konstellationen skulle uppleva hur den leninistiska vändningen, som tidigare medfört att den egna trovärdigheten ifrågasatts, skulle förlorade sin genomslagskraft inom den radikala vänstern. Men detta är en utveckling som ligger utanför ramarna för uppsatsen, och förtjänar sin egen ingående behandling.

4.3 Sammanfattande analys

²⁴⁰ *ibid*, s. 46

²⁴¹ Torbjörn Tännsjö, ”Therborns ’vetenskapliga’ socialism” i *Häftet* 73:2-3 (1973), s. 63

²⁴² Kaj Sköldberg, ”Althusserianism eller marxism” i *Häftet* 74:1 (1974), s. 18

För att undvika allt för omständliga upprepningar i förhållande det påföljande diskussionskapitlet där uppsatsen i sin helhet analyseras hålls denna sammanfattande analys kortare än motsvarande avsnitt i kapitel 3. Det som kan noteras är den övergripande strukturen på debatterna: från att ha varit en ”gemensam front” mot det etablerade samhället och den etablerade akademien utvecklades det till en intern konflikt mellan de två – genom sitt nu antagonistiska förhållande – allt tydligare från varandra separerade konstellationerna. För den althusserianska konstellationen blir Althusser den allt annat överskuggande intellektuella referenspunkten i kunskapsteoretiska frågor. När debattens mest intensiva period åsyftas blir Althusser en central referenspunkt även för den revisionistiska konstellationen, men i form av intellektuell antagonist att polemisera mot. Den mest produktiva idéutvecklingen tycks ha ägt rum i den första debattfasen, där den etablerade, objektivistiska vetenskapsteorin angreps. Den andra debattfasen framstår, ur idémässig synvinkel, inte lika givande. Detta kan fungera som motexempel till Dieter Henrichs uppfattning att den mest produktiva idéutvecklingen sker mellan antagonistiska konstellationer (åtminstone kan man konstatera att maximal antagonism inte nödvändigtvis innebär maximalt produktiv idéutveckling). Samtidigt kan det ha funnits *strukturella möjligheter* att formulera intressanta kunskapsteoretiska positioner i spänningsfältet med insikter från både den revisionistiska och den althusserianska konstellationens kunskapsteori, något vi återkommer till i den avslutande diskussionen. Det största hindret för att en *faktisk* formulering av en sådan position skulle komma till stånd var den tilltagande dogmatism med vilken den althusserianska konstellationen uppträdde, vilken följdes av en allt skarpare retorik även från revisionistiskt håll. Denna dogmatism kan politiskt förstås utifrån uppfattningen att man upplevde att man befann sig i en tid när massmobiliseringen i en revolutionär organisation krävde teoretisk klarhet och enighet. Dogmatismens politiska konsekvenser kan nog fastslås ha varit övervägande negativa (med tanke på de begränsade politiska framgångarna för althusserianska och leninistiska program under 70-talet). Troligtvis hade det även *teoretiskt sett* varit mer gynnsamt att bygga vidare på den gemensamma fronten mot den etablerade kunskapsteorin. Utan att landa i kontrafaktisk historieskrivning är det möjligt att discipliner där det objektivistiska arvet i stor utsträckning överlevt – som nationalekonomin och fackfilosofin – då hade öppnats för nya impulser.

5 Diskussion

I kapitel 3 och 4 har materialet löpande analyserats. I det följande återger jag därför några centrala delar av analysen som jag anser är värda att fästa extra vikt vid:

- 1) En stark impulsgivare till den revisionistiska konstellationens kunskaps- och vetenskapsteoretiska föreställningar var Gerard Radnitzkys avhandling *Contemporary Schools of Metascience*. Vänsterakademiker var överlag medvetna om att Radnitzky varken var marxist eller socialist, men insåg dels att hans avhandling presenterade idéer från kunskapsteoretiska traditioner som stod närmre de egna ingångarna, och i kontrast till storsamhällets och den etablerade akademin vetenskapsuppfattning. I den konflikt som uppstod mellan den etablerade akademien och Radnitzky, såg man hur Radnitzky företrädde en linje som skulle underlätta för de egna perspektivens etablering inom akademien. Delvis förekom också en överskattning, både från den revisionistiska och althusserianska konstellationen, av till vilken grad Radnitzky formats av den kritiska teorin: hans teoretiska ramverk och ställningstaganden var i grunden popperianska, även i den omtalade avhandlingen.
- 2) Vänsterakademikerna upplevde att den etablerade akademien präglades av positivistisk kunskapsteori och logisk empirism. Vanligen medgav man förvisso att den etablerade akademien inte längre företrädde en ”naiv empirism” eller en ”renodlad positivism”, men man menade att dess fundamentala utgångspunkter och grundläggande tendenser fortfarande dominerade. Kanske kan man här ana ett *idémässigt* släktskap – inget i materialet tyder på en omfattande *direkt* reception – med Adornos förståelse av positivismen som en *övergripande* diagnos på hela det moderna samhället och dess kultur, snarare än att denna förstås som en tydligt avgränsad vetenskapsteori.
- 3) De interna anglosaxiska vetenskapsteoretiska kritikerna fick en begränsad uppmärksamhet inom båda konstellationer, även om vissa inlägg tyder på någon grad av ”dold reception”. Den begränsade uppmärksamhet som dessa mötte kan antas bero dels på att intresset var riktat mot utvecklingen ”på kontinenten”, främst Tyskland och Frankrike. Dels kan det bero på att de anglosaxiska kritikerna kunde uppfattas kritisera den egna traditionen inifrån, utan att vilja genomföra ett tydligt brott med denna. Man kan dessutom anta att en inkorporering av denna kritik hade komplicerat de konfliktlinjer som drogs upp mellan anglosaxisk och kontinental teori, liksom mellan positivistisk och kritisk kunskapsteori. Detta hade eventuellt medfört att den anti-positivistiska kritiken hade tappat i slagkraft. Slutligen kan den begränsade uppmärksamheten på sina håll också bero på en bristande kännedom.

- 4) I en första fas av den undersökta tidsperioden fanns den framträdande konfliktlinjen mellan vänsterakademikerna och den etablerade vetenskapsteorin. I och med den entusiastiska althusserreceptionen i *Zenit* kom konfliktlinjen istället att dras internt inom vänstern (särskilt efter att man under 1969 blivit upplysta om den althusserianska omvärderingen av filosofins roll): den revisionistiska konstellationen vände sig emot den althusserianska idén om en objektiv och värderingsfri vetenskap. Althusserianerna utklassade den revisionistiska konstellationens användning av Marx' ungdomsverk som ovetenskapligt, och uppfattade att de förnekade "vetenskapens specificitet".
- 5) Debatten mellan revisionister och althusserianer blev efter hand allt mer polemisk. Detta framträdde särskilt tydligt efter omformeringen av *Häftens* redaktion 1970. Efter detta rörde sig *Häftens* förvisso i mer ortodox marxistisk riktning, men blev också allt skarpare i sin kritik av det althusserianska projektet. Detta hängde i sin tur samman med att det althusserianska projektet tappade i trovärdighet när en positiv definition av vad som gav vetenskapens dess objektiva status inte kunde presenteras. Althusserianerna svarade med ett försvar av sina gamla positioner som fortsatte i de negativa definitionernas linje: debattstrategin gick till stor del ut på att klassificera motståndare som borgerliga, idealistiska, spekulativa eller på annat sätt omarxistiska. I svaren börjar den revisionistiska konstellationen allt mer anamma liknande debattstrategier: angreppen på althusserianer blir allt mer konfrontativa, och fokus läggs på att med lösryckta citat bevisa hur Althusserns filosofi strider mot Marx.
- 6) De kunskapsteoretiska problemen ansågs inte bara "rent intellektuellt" utan även politiskt angelägna. Den objektivistiska kunskapsteorin innebar att den etablerade vetenskapen uppfattade den egna verksamheten som apolitisk med uppdraget att förse den politiska sfären, där värderingar bestämde målsättningarna, med medel att nå dessa mål. När revisionisterna framhöll värderingarnas ofrånkomliga roll i vetenskapen, innebar det att ställningstaganden med politiska implikationer uppfattades som oundvikliga för forskaren. Därmed tog all vetenskap ställning till något, och den etablerade vetenskapens förmenta apolitiska hållning var egentligen ett ställningstagande för *status quo*. Revisionisterna framhöll att ställningstaganden för ett socialistiskt samhälle därmed inte innebar att man "förde in politik" i vetenskapen – istället kunde man med lika stora vetenskapliga anspråk som den etablerade vetenskapen utgå från andra värderingsmässiga ställningstaganden. I dessa linjer betonade man värdet av vetenskaplig pluralism. För den althusserianska konstellationen tog man istället ställning för vetenskaplig *enhet*, vilket grundades på att den borgerliga vetenskapen inte ansågs utgå från ett annat politiska perspektiv, utan istället var *vetenskapligt* falsk. En vetenskapligt grundad linje var vidare av avgörande betydelse för den revolutionära kampen: vetenskapen bidrog med analysverktyg för samhället och möjliggjorde analyser av den rådande politiska situationen, utifrån vilka man kunde göra politiska bedömningar av hur kampen skulle organiseras. I Althusserns Marxläsning uppfattades det revolutionära med marxismen vara att den grundade en ny kunskapsteori, vilken möjliggjorde ett nytt sätt att få kunskap om samhällets

funktionssätt. Detta innebar att de kunskapsteoretiska frågorna uppfattades vara av avgörande politisk betydelse även för den althusserianska konstellationen.

- 7) Det är det värt att betona vilken teoretisk och politisk *handlingskraft* som perioden rymde bland studenter och unga akademiker. Detta skapade ett tankerum i vilket tidigare underutforskad mark, som frågor om förhållandet mellan värderingar och förnuft, vetenskap och politik, teori och samhällelig förändring undersöktes. Det tycks uppenbart att kunskapsteorin inom akademien överlag tack vare denna rörelse utvecklades och blev mer teoretiskt uppbygglig. Även om den del av tankerummet som i föreliggande uppsats undersökts slutade i låsta positioner och viss dogmatism – så var det överlag en rörelse som bröt upp stelnade vetenskapsteoretiska dogmer, och dessutom var angelägen att göra detta på ett sätt som tjänade förtryckta grupperns intressen.
- 8) Utgångspunkten i konstellersforsknin g innebar att också grunden till en utforskning av tankerummets strukturella möjligheter skapats. Delvis kräver ett sådant projekt en mer omfattande analys av rummet än vad denna uppsats haft möjlighet till. Därför ska här bara en preliminär skiss över huvudlinjerna i en sådan utforskning presenteras: som vi sett uppstod en entusiastisk althusserreception i delar av studentrörelsen och bland vänsterakademiker. Denna utövade till stort del ett destruktivt inflytande över den kunskapsteoretiska debatten: den misslyckades med att positivt definiera sin egen position, men ägnade mer utrymme åt klassificering av andra marxistiska positioner med syfte att utdefiniera dessa från vetenskapen och marxismen. Althusserianismen visade sig också som både politiskt och vetenskapligt projekt vara en återvändsgränd. Det inflytande som Althusser haft på den teoretiska utvecklingen efter 60- och 70-talets vänsterakademiska projekten har varit genom att vissa begrepp eller aspekter har plockats upp av senare teoretiker och filosofer, som Alan Bourdieu, Slavoj Žižek och Chantal Mouffe. Det har dock på senare år uppkommit ett nytt intresse för att tillämpa och vidareutveckla Althusserns filosofi på dagens, politiska situation.²⁴³ Värdet av detta intresse och inflytandet på nämnda teoretiker är värt att diskutera utförligt på annat håll – det går att ifrågasätta huruvida detta är något övervägande positivt, särskilt om man tar utvecklingen som denna uppsats kartlagt i åtanke. Inom den revisionistiska konstellationen kretsade de vetenskapsteoretiska diskussionerna kring förhållandet mellan vetenskap och värderingar. På många sätt bidrog man till ett underutvecklats fält, och till en breddad förståelse av vad vetenskaplig verksamhet innebär, hur den förhåller sig till andra samhällliga fält, liksom värderingarnas roll för dess utformning. I vissa sammanhang kunde dock fokus komma att uppehålla sig *ensidigt* vid den enskilde forskarens utforskning av sina egna värderingar – där idealet om självreflexivitet kan uppfattas som en ”introspektionen som ideal”, vilken för med sig att forskningens undersökningsobjekt och forskningens samhällelig kontext och betydelse hamnar i skuggan av den ”privata” undersökningen. Göran Therborn, som annars torgförde en stor del althusseriansk dogmatism, ställde denna

²⁴³ William Lewis, "Louis Althusser" i Edward N. Zalta (red.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2018), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2018/entries/althusser/> (2020-06-10)

värderingsmedvetenhet mot situationen i naturvetenskaper: den senare menade han inte var behjälpt av sådana diskussioner eller något "allsidighetens" ideal. Detta kan förvisso ifrågasättas i anslutning till exempelvis Kuhns och Lakatos' (och senare Feyerabends) verk som undersöker subjektiva och politiska dimensioner även av matematisk och naturvetenskaplig forskning. Men Therborns framställning kan uppfattas som ett försök att kritisera introspektionen som ideal, till förmån för en produktiv och utåtriktad samhällsvetenskap. Möjligheterna som fanns för att framlägga en sådan kritik, med referens till andra vetenskapsområdens utgångspunkter, utan att för den sakens skull formulera en position som faller tillbaks på en objektivistisk bild av vetenskaplig verksamhet är värd att vidareutforska. Kanske skulle en sådan diskussion rent av äga relevans för kunskapsteorin av idag.

6 Referenser

I uppsatsen används ett stort antal artiklar ur tidskrifterna *Zenit* (årgångarna 1963-1969) och *Häftet för kritiska studier* (årgångarna 1968-1974). Fullständig information över dessa artiklar återfinns i fotnoter. Övrig litteratur listas nedan.

Althusser, Louis, 1969. *Lenin och filosofin*. Staffanstorp: Cavefors

Berntson, Lennart & Svante Nordin 2013. *Arvet efter 1968 : studier kring ett problemområde*. Stockholm: Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för allmännyttiga ändamål

Bjereld, Ulf & Maria Demker 2018. *1968 : när allt började*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg

Burman, Anders, Shamal Kaveh & Bosse Holmqvist 2008. ”Inledning” i *Lychnos* 2008.

Carleheden, Mikael & Carl-Göran Heidegren 2019, ”Habermas in Schweden: Eine Rezeption mit Hindernissen” i Luca Corchia, Stefan Müller-Doohm & William Outhwaite (red.), *Habermas global: Wirkungsgeschichte eines Werks* Berlin: Suhrkamp

Carlshamre, Staffan 1994. *Sant eller intressant? : filosofi och idéhistoria*. Artikel. [Elektronisk]. Tillgänglig:

https://www2.philosophy.su.se/carlshamre/texter/Sant_eller_intressant.pdf.

Hämtdatum: 2020-06-02

Dahlstedt, Sten 2008. ”Kulturell kritik och komplexitet : Adornoreceptionen i Sverige” i *Lychnos* 2008

Ekelund, Alexander 2017. *Kampen om vetenskapen : politisk och vetenskaplig formering under den svenska vänsterradikaliseringens era*. Göteborg: Daidalos

Filosofiska rummet 2016, "Den djupa klyftan - Kontinental och analytisk filosofi"
(Sveriges Radio) Tillgänglig:

<https://sverigesradio.se/sida/avsnitt/780695?programid=793> (2020-05-28)

Heidegren, Carl-Göran 2016a. *Positivismstrider* Göteborg: Daidalos

Heidegren, Carl-Göran 2016b. "De två filosofierna" i *Sverige och filosoferna – Svensk 1900-talsfilosofi i sociologisk belysning*. Lund: Studentlitteratur

Heidegren, Carl-Göran 2019. "Prospects of the Sociology of Philosophy" i *Analyse & Kritik*, 41:1 (2019)

Heidegren, Carl-Göran, Henrik Lundberg & Klas Gustavsson 2018. *Sverige och filosoferna : svensk 1900-talsfilosofi i sociologisk belysning*. Lund: Studentlitteratur

Heidegren, Carl-Göran & Henrik Lundberg 2016, "Vad är filosofisociologi?" i Heidegren mfl, *Sverige och filosoferna – Svensk 1900-talsfilosofi i sociologisk belysning*. Lund: Studentlitteratur

Henrich, Dieter 1991. *Konstellationen: Probleme und Debatten am Ursprung der idealistischen Philosophie (1789-1795)*. Stuttgart: Klett-Cotta

Josefsson, Sven-Olof 1996. *Året var 1968 : Universitetskris och studentrevolt i Stockholm och Lund*. Göteborg: Historiska institutionen, Univ.

Kearney, Richard & Maria Rainwater 1996, "Horkheimer & Adorno: introduction" i Kearney, Richard & Mara Rainwater (red.), *the continental Philosophy reader*. London: Routledge

Lakatos, Imre 1963-1964. "Proofs and refutations I-IV", *The British Journal for the Philosophy of Science*, 14:53-56 (1963-1964)

Lakatos, Imre 1976. *Proofs and refutations : the logic of mathematical discovery*
Cambridge: Cambridge University Press

Lakatos, Imre 1990. *Bevis och motbevis : Matematiska upptäckters logik*. Stockholm:
Thales

Lewis, William 2018 (Spring Edition). "Louis Althusser" i Edward N. Zalta (red.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* Tillgänglig:
<https://plato.stanford.edu/archives/spr2018/entries/althusser/> (2020-06-10)

Ljungar, Erik 1999. "Gunnar Myrdals relevans för dagens sociologi: Värdepremisser och kumulativ kausalitet", *Sociologisk Forskning* 36:3 (1999)

Lundberg, Henrik 2016. *Filosofisociologi – ett sociologiskt perspektiv på filosofiskt tänkande*. Lund: Sociologiska institutionen (diss.)

Radnitzky, Gerard 1968. *Contemporary Schools of Metascience (volume 1 & 2)*.
Göteborg: Akademiförlaget.

Skovdahl, Bernt 1994. "Idéhistoria och källkritik" i Nils Andersson & Henrik Björck (red.), *Vad är idéhistoria? : perspektiv på ämnets identitet under sextio år* (Stockholm: Brutus Östling)

Thörn, Håkan 2018, *1968 : revolutionens rytmer : en berättelse om hur musik och uppror skakade världsordningen* (Göteborg: Daidalos)

Wiklund, Martin 2012. *Historia som domstol : historisk värdering och retorisk argumentation kring "68"* Nora: Nya doxa

Wällgren, Ingrid 2017. *Mao i Sverige : Den svenska maoismen 1963-1986*.
Stockholm: Dialogos

Johan Östling 2008, *Nazismens sensmoral : Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning*. Stockholm: Atlantis